

A RECONSTRUCCIÓN DUN CONXUNTO CASTREXO: "O BARRIO DA TÁBULA DE CASTROMAO"

**EDUARDO-BREOGÁN NIETO MUÑIZ, LADISLAO
CASTRO PÉREZ, JOSÉ Mª EGUILITA FRANCO**

Resumo:

Como eran as vivendas castrexas? Esta é a pregunta, á resposta da cal, téntase dar algo de luz neste artigo, repasando a historiografía e os coñecementos anteriores sobre construción castrexa, para aplicalos a un conxunto concreto, dun xacemento concreto, nun tempo concreto.

Palabras clave:

Cultura Castrexa, edificación, reconstrución, Castromao.

Abstract:

How were the galician *castros* houses? That is the question this article tries to answer to, revising the historiography and the previous knowledge about *castros* construction, to apply them to a concrete group and a concrete site in a specific period of time.

Key words:

Culture of *castros*, construction, reconstruction, Castromao.

INTRODUCCIÓN

No presente artigo presentamos un resumo do proxecto de tese de licenciatura, levado a cabo por E.B. Nieto Muñiz, dirixido por L. Castro Pérez, no que se recolle unha análise e proposta de reconstrucción dunha unidade habitacional do Conxunto Arqueolóxico de Castromao, contemplado dentro do proxecto “Posta en valor, modelado virtual e prototipado de asentamentos arqueolóxicos: aplicación ao caso de Castromao (Celanova)”, realizado no departamento de Historia, Arte e Xeografía, da Facultade de Humanidades de Ourense.

O conxunto escollido para tal fin foi unha agrupación de seis estruturas, situadas na plantaforma baixa da vertente norte do castro. A selección deste barrio veu dada polas características especiais do mesmo, xa que, ademais de formar unha unidade habitacional, que fai que teñamos que entendelas súas estruturas coma un conxunto, e non individualmente, presenta unha variada mostra de elementos típicos da edificación castrexa. Algún deles, como o das plantas ou os vestíbulos, non por moi tratados na historiografía constructiva castrexa, deixaron de ser controvertidos. Neste conxunto foi onde se atoparon os máis senlleiros achados realizados no castro, entre eles a *tábula hospitalis*, que, pola súa singularidade e importancia, foi o escollido para bautizar a todo o conxunto coma *O Barrio da Tábula*.

Dende un punto de vista práctico, e pensando en futuras aplicacións do noso estudio, tivemos en conta a longa traxectoria da investigación no xacemento, e os importantes achados nel realizados, que o convertiu nun dos máis coñecidos de Galicia. Deste xeito, sendo un dos xacementos ó ar libre máis visitados, unha reconstrucción deste tipo sería moi beneficioso en moitos sentidos, tantos a nivel científico, polo seu aporte á investigación constructiva castrexa, coma a nivel de revalorización socio-cultural do propio castro. Neste senso, seguimos o apuntado por Ana Romero Masiá: “*A arquitectura doméstica dos castros, é dicir, todo o que dun ou doutro xeito se relaciona cos aspectos da vivenda, constitúe, sen dúbida, o centro da atracción do visitante*” (Romero Masiá 1976: 49).

Na proposta de reconstrucción téntase, na medida do posible, dada a falla de datos concretos, ser o máis fiel posible á información que nos mostran os restos atopados; acudindo, cando isto non é posible, a paralelos noutros asentamentos castrexos e aos estudos anteriores sobre construción castrexa, así como a certas características da construción tradicional galega. Esta falla de datos veu dada pola inexistencia dun rexistro arqueolóxico apropiado no momento da excavación, a comezos dos anos 70. Tamén se tiveron en conta outras reconstrucións anteriores, fixándonos nos seus erros e nos seus acertos, sempre dende o noso punto de vista particular, que non ten porque ser máis ou menos acertado, nalgúns casos.

Os deseños das reconstrucións son obra de Paco Boluda.

A CONSTRUCCIÓN CASTREXA NA INVESTIGACIÓN

A tipoloxía constructiva castrexa, enfocando no seu carácter pétreo e nos seus potentes sistemas defensivos, foi unha das características que, dende os primeiros estudos relacionados co mundo castrexo, iniciados a finais do século XIX por Francisco Martins Sarmiento en Briteiros, foron empregadas para caracterizala como algo orixinal, illado e sen paralelos con outras culturas protohistóricas europeas (Cardozo 1996). Xa dende estes comezos, a investigación arquitectónica castrexa foi complementada con estudos de arquitectura tradicional, na procura de posibles paralelos ou perduracións da arquitectura castrexa, realizados por Alves Pereira entre 1890 e 1930 (Ayán Vila 2001: 10).

En Galicia estes estudos non comezarán ata 1914, cando García Calvo comeza as excavacións en Santa Tegra. Nos anos 20 e 30, o Seminario de Estudos Galegos (SEG), ampliará estas labores no Neixón, Troña, Borneiro ou San Cibrán de Lás, entre outros. Os datos obtidos en todas elas serán recollidos por Florentino López Cuevillas, quen, en 1924, realiza o primeiro estudo sobre os elementos materiais da protohistoria galega, *A Edade do Ferro na Galiza*¹, marcando as formas circulares en pedra coma o aspecto diferenciador da arquitectura castrexa. A obra de Cuevillas terá tanto peso na investigación posterior, que, incluso ata hoxe, os temas por el destacados, seguen a estar no centro da problemática sobre a cuestión constructiva castrexa, instaurando unha concepción evolutiva lineal da arquitectura (López Cuevillas 1968: 52-56).

En 1946 publica, en colaboración con Xaquín Lorenzo Fernández, *Las habitaciones de los castros*, no que, aparte de plantexar toda a problemática das plantas e dos materiais, realizan unha descripción formal e tipolóxica de tódolos elementos referentes á construción castrexa, constituíndo a primeira síntese sobre o tema, e sendo un libro de referencia obrigada durante décadas, incluído en sínteses posteriores². Nestas obras predomina a análise formal, explicando as evolucións recurrido ás teorías difusionistas do momento, enmarcadas nas correntes histórico-culturais de influencia alemana e na arqueoloxía preteórica española (Ayán Vila 2001: 13).

Durante as tres décadas seguintes non se coñece ningunha nova aportación sobre a problemática castrexa, salvo artigos puntuais sobre temas concretos, pero sempre seguindo o camiño marcado por Cuevillas³. Non será ata 1976, cando o traballo de Ana Romero Masiá, *El hábitat castreño, asentamientos y arquitectura de los castros del noroeste peninsular*, plantexe un novo estado da cuestión, aportando datos de excavacións posteriores a Cuevillas, pero sen lograr afastarse totalmente dos plantexamentos teóricos deste. Aínda así segue a ser, ata o momento, o único estudo monográfico centrado, integramente, na edificación castrexa, e aínda constitúe unha referencia obrigada para calquera estudo relacionado co tema.

Os primeiros intentos serios de estudo da estrutura social castrexa, e do establecemento dunha cronoloxía baseada nos aspectos arquitectónicos, non se farán ata os anos 80, gracias ao maior número de excavacións sistemáticas e á adaptación das teorías arqueolóxicas funcionalistas da *New Archaeology* (Ayán Vila 2001: 16). Dentro desta nova corrente de tipo sociolóxico destacan os traballos de Peña Santos para Santa Tegra (Peña Santos 1988 e 1990) ou de Sánchez-Palencia e Fernández Posse para a Zona Arqueolóxica das Médulas (Sánchez-Palencia et al 1994 e 1996; Fernández-Posse et al. 1994; Sastre 1998). A organización dos poboados en grupos familiares, indentificada en Santa Luzia, por Leite de Vasconcelos, a finais do século XIX, e posteriormente por Cuevillas en San Cibrán de Lás, Cidá do Castro ou Troña, non será analizada, dende o punto de vista da organización interna dos poboados, ata os anos 90 do século XX (Ayán Vila 2001: 19). Estas análises deron como resultado o descubrimento dunha certa concepción protourbanística, reflexo da organización social dos pobos castrexos, polo menos na zona sur, en clara oposición ao carácter caótico atribuído tradicionalmente.

¹ Obra publicada polo Seminario de Estudos Galegos e reeditada, en 1968, pola Real Academia Galega.

² "La civilización céltica en Galicia", en 1953, e na Historia de Galicia, de Ramón Otero Pedrayo, en 1980.

³ Azevedo 1945; López Cuevillas 1947; Jorge Dias 1946 e 1948; Blanco 1960; García y Bellido 1967 e 1971; Santos 1973; Maluquer 1975; Acuña 1977.

En 1984, Ferreira de Almeida trata de establecer a primeira das secuencias cronolóxicas baseadas nas características constructivas⁴. Establécense así catro etapas, marcando o inicio do fenómeno castrexo coas primeiras construcións en cachotería e barro, no *Castrexo Antigo* (S.IV-III / mediados do S. I a.C.), con diámetros de entre 3 e 4 m, muros con espesores de uns 30 cm, sen vestíbulo, solos de sábrago e barro pisado, lareira central e porta a nivel do chan. A este período seguirá o *Castrexo Medio* (S. I a.C.), con aparellos de maior calidade, traballados a pico, alomenos na cara exterior dos muros, máis grosos e altos, de menor perímetro, reducíndose o espacio interior, pero gañándoo coa construción de vestíbulos. No *Castrexo Recente* (época augústea / mediados do S. I d.C.), aparece a decoración arquitectónica, os muíños circulares, fornos, tanto nos vestíbulos coma no interior e no exterior das vivendas, e detéctase xa certa organización en grupos habitacionais. Finalmente, no *Castrexo Final* (época flavia), xa dominarán as formas cuadrangulares, con aparellos máis complexos, tellados, divisións interiores e fogares laterais.

As características urbanísticas foron tidas en conta, tamén, por Antonio Coelho Ferreira da Silva (1986), na súa síntese sobre a Cultura Castrexa do noroeste portugués. Silva divide o fenómeno castrexo en tres fases. A *Fase I* (900-500 a.C.), subdividida nas *fase IA* (900-700 a.C.) e *IB* (700-500 a.C.). A primeira delas caracterízase pola maior presenza de elementos atlánticos, aínda moi ligados á Idade do Bronce; a segunda xa ten máis influencias mediterráneas, coincidindo co inicio da Idade do Ferro. As construcións domésticas serían simples cabanas de materiais vexetais, das que só nos chegaron os pisos e as lareiras⁵. Na *Fase II* (500-136 a.C.), marcada polos primeiros intercambios co mundo itálico, detéctanse, a nivel constructivo, certas diferencias na “*montagem das estruturas e na utilização dos modelos e da própria matéria-prima*”. Esta subdivídese tamén en dous períodos: a *fase IIA*, con poboados de carácter máis localista, e a *fase IIB*, marcada polo novo dominio romano tralo fin das Guerras Púnicas (201 a.C.). A nivel constructivo detéctase unha incipiente organización urbanística, con arruamentos, agrupacións familiares e reaproveitamentos e reformas dos perímetros amurallados anteriores. As casas petrifícanse, pero manteñen as formas primixenias circulares, ata a introducción dos vestíbulos nun momento tardío da *fase IIB*. Cos primeiros contactos directos con Roma, trala campaña de Décimo Xuño Bruto (138-136 a.C.), comeza a *fase III* e unha nova etapa de apoxeo, á que corresponden á maioría dos datos que coñecemos da Cultura Castrexa. Nesta fase é cando se detectan as maiores diferencias entre a zona sur e a norte, escuádranse as esquinas e xurde a organización en núcleos familiares (Silva 1986: 34-43).

En Galicia, estas periodizacións enmárcanse en correntes continuístas dos procesos locais, propondo unha orixe endóxena das formas arquitectónicas e da cultura que representan, en oposición ás correntes invasionistas anteriores (Fernández-Posse 1998: 82; Ayán Vila 2001: 17). Nesta tendencia podemos situar os estudos de Calo e Sierra (1983), Fariña, Arias e Romero (1983), Vázquez e Bermejo (1991) ou de Peña Santos (1992 e 1996). As consideracións de todos eles foron recollidas por Carballo Arceo (1996), e, baseándose na proposta deste, foron sintetizadas recentemente por Ayán Vila (2001).

⁴ Esta periodización pode pecar de ser simplista, pero é moi meritosa, xa que foi a primeira en empregar parámetros meramente constructivos (Ferreira de Almeida 1984; Ayán Vila 2001,17).

⁵ Hoxe, cada vez son máis os castros que presentan estruturas pétreas xa nos primeiros tempos de ocupación, incluso datados no Bronce Final, e con estruturas circulares superpostas a outras rectangulares e, polo tanto, anteriores.

Deste xeito establécense tres fases, unha *Fase Antiga* (s.IX a.C. / s.VI a.C.), retrasándose as datas das primeiras ocupacións ata o Bronce Final, ao non ser considerada a presenza de estruturas pétreas o condicionante *sine qua non* que indique o inicio da Cultura Castrexa. Os poboados son de pequeno tamaño, rodeados dun recinto amurallado de terra e bloques irregulares, reforzado con parapetos e foxos, delimitando espazos aterrados, nos que se instalan as cabanas, de planta esencialmente circular, pavimentadas, con fogar central, de materias vexetais e barro sobretudo, pero xa con algunha que outra en pedra. Segue a esta unha *Fase Media* (s.V a.C. / finais do s.II a.C.), con convivencia de materias, tanto nas murallas, pétreas de lenzos paralelos ou ben térreas e aterradas, como nas estruturas interiores, aínda que a pedra se vai impondo progresivamente. As plantas vanse diversificando, con formas ovaladas, cadradas e rectangulares de esquinas redondeadas. Por último, unha *Fase Final* (finais do s.II a.C. / mediados do s.I d.C.), con castros cada vez máis grandes, nun proceso de concentración no que xurden os grandes castros da zona sur como auténticos lugares centrais, frecuentemente con recintos adosados ó principal e defensas máis complexas, xa todas en pedra. Nesta etapa configúrase o sistema de ordenación interna dos castros, con ladeiras aterradas e remodelacións dos espazos habitacionais, petrificándose totalmente as estruturas e desenvolvéndose as principais características da arquitectura castrexa que hoxe coñecemos.

Parece superada xa a concepción estática da arquitectura castrexa. Cumpriría, polo tanto, profundizar máis na diferenciación norte-sur proposta por Rey Castiñeiras (1995 e 1996), moi visible en aspectos como a cerámica, a ourivería, as fíbulas ou as importacións, que en tempos da administración romana pareceu guía-la división conventual galaica. A nivel arquitectónico, esta diferenciación maniféstase na presenza, na área meridional, de grandes castros centrais, unidades habitacionais familiares e unha máis evolucionada plástica escultórica.

ANTECEDENTES DE RECONSTRUCCIÓNS

As reconstrucións de estruturas castrexas non acadarán nunca o cen por cen de efectividade, xa que, en realidade, nunca saberemos como foron as construcións exactamente. Tódalas propostas, incluída a presente, hainas que entender coma unha hipótese para cada caso, apoiada, evidentemente, nunha base arqueolóxica. No mesmo sentido, non se pode rexeitar dun xeito taxante ningunha delas, sempre que estea o suficientemente razoada, senón que debemos ir incorporando os aspectos que vai aportando o avance da investigación.

No ámbito das reconstrucións de edificación castrexa contamos con varias propostas anteriores, que teremos que ter en conta puntualmente. A primeira destas propostas, non só a nivel da Cultura Castrexa, senón que foi a pioneira en toda a península, foi a da **Briteiros** (Guimarães), froito da investigación levada a cabo, neste emblemático xacemento, por Martins Sarmiento a finais do século XIX. Foi el mesmo quen propuxo o primeiro proxecto de reconstrución, realizado en 1870 (Cardozo 1996; Sarmiento 1999; Ayán Vila 2001: 63). Estas reconstrucións reflicten, hoxe, o estado do coñecemento da edificación castrexa, naquel entón, e as características constructivas máis comúns do xacemento, isto é, planta circular con vestíbulo baixo, aparello de dúas follas, de granito en espiral, muros de 59 cm de ancho e cuberta de colmo. Sarmiento supuxo unha altura dos

muros equivalente ao diámetro da planta, con varias fiadas de pedra sobre a lumieira, resultando un alzado de excesiva altura (4'77 m); erro que recoñeceu inmediatamente (Sarmiento 1879: 14). Outros aspectos controvertidos destas foron a colocación de xanelas, a escasa pendente da cuberta e a consideración destas vivendas coma unidades independentes, cando forman parte dunha unidade habitacional tipo casa-patio.

En Galicia, a pioneira destas reconstrucións foi a de **Elviña**, da que só conservamos referencias documentais acerca da reconstrucións de dúas estruturas, en 1957. Sabemos que se empregaron pedras do derrube do propio castro, cachotes de granito, e argamasa de caolín nas xuntas, técnica documentada no xacemento. Unha das estruturas era cuadrangular, con cuberta de palla (Monteagudo García 1954; Luengo Martínez 1979; López Gómez 1994).

A Elviña seguíronlle as de **Santa Tegra**, en 1965 e 1972, a partir dos datos obtidos ao longo de medio século de excavacións. Se ben corrixiuse nestas o erro na concepción do alzado de Briteiros, reitera outros aspectos certamente problemáticos, como a individualidade das estruturas, as xanelas ou os vestíbulos (García-Lastra 1989; Martínez Taxume 1983; González Méndez 1996; Peña Santos 1988, 1990 e 2001). Son as únicas reconstrucións, *in situ*, conservadas en Galicia, chegando a convertírense na imaxe máis popular da vivenda castrexa (fig. 1).

Fig. 1: Unha das reconstrucións do castro de Santa Tegra, que constitúe a imaxe prototípica das vivendas dos castros.

En 1995 levouse a cabo en **Sanfins**, dirixida por R. Centeno e A. Coelho Ferreira da Silva, unha das reconstrucións máis completas feitas ata o momento, abordando a reconstrución dunha unidade casa-patio completa (fig. 2). A falla dun rexistro estratigráfico en planta no momento das excavacións, nos anos 60, foi suplida coa aportación de datos doutros sectores do castro e doutros xacementos, tendo moi en conta, tamén, a arquitectura tradicional da zona. O conxunto consta de dúas estruturas circulares, unha delas con vestíbulo, que ocupa un lugar central no conxunto, e tres estancias rectangulares, opostas á esta, adosadas entre sí, todas abertas cara un patio central común. Un muro, aproveitando as paredes traseiras das estruturas rectangulares, que continúa rodeando

Fig. 2: Maqueta da reconstrucción de Sanfins
(Museo Arqueolóxico da Citânia de Sanfins).

ás circulares, pecha todo o conxunto, cun só acceso cara unha das rúas do castro. As dúas estruturas circulares teñen cuberta cónica, enlazadas coa do resto, concibindo a cuberta completa do conxunto coma unha única estrutura, superposta e adaptada ás formas do barrio. O conxunto xira en torno a unha estrutura circular principal, con vestíbulo de muros baixos pero con cuberta, apoiándose esta sobre varios postes de madeira⁶, con fogar central e tríscele nun dos seus muros.

No mesmo ano reconstruíronse, en **San Lourenço de Esposende**, dous conxuntos casa-patio, dentro dun programa de musealización do conxunto, tomando a información das sucesivas excavacións e procurando ser ó máis fiel posible cos restos atopados (Brochado e Cavalheiro 1997). O máis novidoso destas reconstrucións é o reboco interior das vivendas e, a nivel urbanístico, o tratamento das estruturas dentro dun conxunto e a súa adaptación ao terreo, ás rúas que discorren entre elas e aos aterraxamentos.

No castro de Cossourado (Paredes de Coura) (Matos da Silva 1994) e na Campa Torres (Gijón) tamén se reconstruíron, in situ, unhas estruturas castrexas, aínda que, despois das experiencias de Sanfins e Esposende, non aportan novidade algunha.

Pero non só as reconstrución in situ mostran diferentes concepcións das edificacións castrexas. Vaian de exemplo as recreacións do ambiente doméstico castrexo e da concepción espacial que, dende 1985, a través de paneles, deseños e maquetas, móstranse no Museo Monográfico de Viladonga (Arias Vilas 1997, 1997-b; Arias e Durán 1996). Máis recentemente, e nun moderno e novo soporte para a divulgación da Cultura Castrexa, publicáronse uns cómics ambientados nos tempos proto-históricos do castro de Baroña⁷. Nas súas viñetas reflíctense moitas das concepcións sobre construción castrexa,

⁶ A idea de vestíbulo aberto pola parte superior, como se presenta en Sanfins, xa fora exposta por Alves Pereira nunha hipotética reconstrución dunha casa de Santa Luzia ("Habitacións castrexas do Norte de Portugal", p. 9, *Estudos do Alto-Minho*; segundo información extraída de López Cuevillas e Lorenzo Fernández 1946, 28).

⁷ Ao se tratar dunha recreación cómica, e non dunha proposta científica, debe ser tomada, evidentemente, coas correspondentes reservas, pero certos aspectos, inda que non todos, resólvense adecuadamente.

aparentemente ben documentadas e con interesantes resultados (Carreiro 2003).

Na actualidade existe un Proxecto de Parques Arqueolóxicos a nivel Galicia, que algo terá que dicir sobre o tema da edificación castrexa.

Na proposta de reconstrucción para o barrio de Castromao, este é concibido coma un conxunto habitacional, no que se inclúen diferentes tipos e morfoloxías de estruturas, así como aspectos da organización urbanística do xacemento. Propomos tamén concepcións novas de certos aspectos das estruturas, non por descoñecidas, senón por nunca ter sido aplicadas nas reconstrucións, como as cuberta de tella, perfectamente documentada no xacemento, ou os vestíbulo pechados.

CARACTERÍSTICAS URBANÍSTICAS DE CASTROMAO

Castromao está ubicado no territorio do que logo será o Convento Bracarense, cuxos límites respetarán as diferencias rexionais anteriores á imposición da organización romana. Deste xeito, na área bracarense parece darse un maior desenvolvemento xerárquico dos poboados, con castros principais dos que dependían outros asentamentos circundantes. Este maior desenvolvemento é visible tamén a nivel urbanístico (Peña Santos 1998: 693). O recinto murado de Castromao ten case 487 m perimetrais, envolvendo unha extensión de 2'26 Ha (fig. 3).

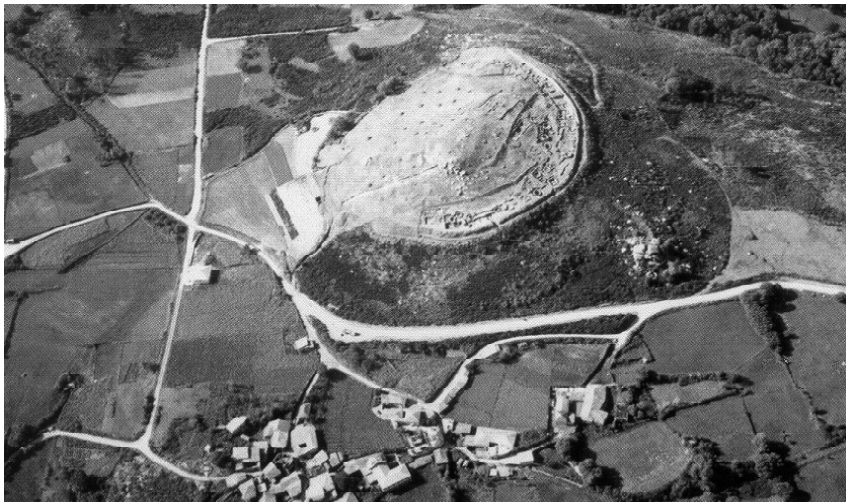

Fig. 3: Fotografía aérea de Castromao, na que se distingue perfectamente o perímetro amurallado (foto extraída da Peza do Mes de febreiro do 2002, do Museo Arqueolóxico Provincial de Ourense)

A ubicación do poboado nun outeiro, con gran abundancia de afloramentos rochosos, facilita a defensa e o control do entorno, pero non un fácil asento das construcións. Isto obriga a aterrazala por tódolas vertentes, dende unha plataforma inferior, cinguindo e limitando o monte cunha potente muralla, que serve, á vez, de contención de terras, e toda unha serie de plataformas superpostas ata a croa do castro, que servirán de nivelación do terreo para o asento das estruturas (Fariña Busto 1991: 166). Non é preciso dicir que o abrupto da topografía dos outeiros, sobretudo nos rochosos,

como o de Castromao, non permite, de por si, unha organización hipodámica, pero eso non quere dicir que non existira unha organización urbanística, xa que a construción dese complexo sistema de aterraxamentos estanos a indicar unha organización previa do espazo habitacional. En Castromao as estruturas distribúense nunha serie de plataformas escalonadas en tódalas súas vertentes. A última delas estréitanse na cara norte, onde se sitúa o noso barrio. Esta plataforma inferior está delimitada pola muralla, e é onde se concentran a maioría de estruturas descubertas nas primeiras campañas, nos anos 60 e 70 (Orero Grandal 2001: 157). No alto ten unha plataforma chaira, case circular. O que si parece certo é a inexistencia dun plan preconcebido á hora de construí-las vivendas, dándose unha organización espontánea, caótica á primeira vista, adaptándose a un terreo, este si, preparado previamente. As propias formas circulares das vivendas impiden, e condicionan, un tipo de organización espacial, con moitos espazos mortos e pasos moi estreitos entre elas, primando a individualidade de cada casa.

A falla dun urbanismo ortogonal, insistimos, non implica falla de organización. A propia morfoloxía do xacemento non permite unha disposición aliñada das estruturas, pero si agrupamentos, que se distribúen en función do espazo dispoñible nas plataformas e procurando unha complementariedade funcional entre elas. Cada agrupamento, correspondente a unha familia, comprende varias construcións, de diferente función, relacionadas mediante un patio común (Peña Santos 1998: 702-704). Para separar un grupo doutro, dentro de cada plataforma, levántanse muros transversais divisorios (Fariña et al. 1983: 105, 1991: 68; Orero Grandal 2001: 162). As vivendas reciben un coidado constructivo maior que o resto das edificacións, con vestíbulo, pavimento máis coidado, pouca diferenza de nivel respecto da entrada, fogar... Ademais dunha organización en unidades de ocupación, que nos mostran unha articulación efectiva do espazo poboacional castrexo, existen outros elementos complementarios que indican unha organización interna, como son muros de aterraxamento, de delimitación, ou incluso sistemas de saneamento (Peña Santos 1998: 708).

En Santa Tegra ou Sanfins, por exemplo, temos estes conxuntos pechados, en ocasións, mediante un único acceso dende as rúas que comunican unhas zonas con outras dentro do castro, pechada incluso cun portón. En Castromao non temos constancia da presenza deste elemento, e tampouco de rúas dende as que se accedería a cada unidade. En cambio, a muralla fai as veces desta, e o acceso cara os barrios realízase mediante unhas escaleiras que, dende ela, dan acceso a cada un dos barrios independentemente.

A propia embergadurara da muralla require unha idea previa para a súa construción, froito dunha intención de longa ocupación (Fernández-Posse 1998: 220). O feito de que a muralla puidera ter sido un dos elementos construídos en primeiro lugar, como parte das obras de acondicionamento, apoia a existencia dunha planificación previa, cando menos, do espazo a ocupar.

Castromao, polo tanto, organizase urbanísticamente en torno a un forte recinto murado que cingue todo o outeiro, e que á vez forma unha plataforma horizontal. Sobre esta, e cara á croa, organizase toda unha serie de plataformas, amparadas por muros de contención construídos sobre os propios afloramentos rochosos, onde se van distribuindo tódalas construcións. Algunhas destas sitúanse en claros desniveis do terreo, tendo a base dos muros superiores máis elevadas que os inferiores, polo que os recheos internos para a nivelación dos pisos de uso son algo tamén habitual.

Este recinto murado non sería o único habitado, senón que, extramuros, existía tamén unha forte ocupación, polo menos, en tempos da romanización (Orero Grandal 1994, 122).

CARACTERÍSTICAS CONSTRUCTIVAS

Respecto as características constructivas, non son moitos os estudos adicados a Castromao. Tan só contamos cunha serie de referencias incluídas noutros traballos e algún que outro artigo específico (Lorenzo Fernández 1973 e 1980), entre os que destaca un adicado á evolución dunha estrutura do *Barrio da Tábula*, concretamente a 5. Este artigo foi revisado posteriormente, ante os novos datos obtidos durante a consolidación da mesma, falando tamén da estrutura 3, onde apareceu a *tábula* (Orero Grandal 1994; Nieto Muñiz 2002).

Téñense localizado, en Castromao, estruturas de moi variadas características: circulares, alongadas, rectangulares, cadradas, con ou sen vestíbulo, dependencias anexas, esquinas curvas, redondeadas, escuadradas, alicerces e apoios escalonados ou sobre penedos, pisos superpostos, fogares, enlucido de paredes... (Orero Grandal 2001: 162). A cachotería é a técnica empregada en practicamente tódalas construcións de Castromao, con muros que oscilan entre os 40 e os 50 cm de ancho. O granito é o material máis abundante, atopándose por toda a zona circundante, e mesmo en afloramentos no propio xacemento. No noso barrio son estes o único tipo de aparello e de material empregados. Outras estruturas do xacemento son de xisto, do que se localizaron afloramentos pola zona norte e leste do monte⁸.

O sistema constructivo dos muros segue sempre a mesma técnica, consistente en dous paramentos paralelos, sen xuntoiros, coa cara exterior algo máis coidada cao espazo intermedio recheo de cascallo e terra. O asentamento entre os distintos bloques realízase en seco, calzados con rachas (López Cuevillas e Lorenzo Fernández 1946: 16). Normalmente, os muros das vivendas presentan un aparello máis coidado que as estruturas anexas. As estruturas destinadas a outros usos diferentes a aquelas vivendas teñen a entrada máis alta respecto do nivel do chan, posiblemente para evita-la entrada de animais.

As obras de cimentación dos muros, polo xeral, son pequenas. Pódense distinguir dous tipos: a excavación dunha zanja de cimentación ou o apoio dos muros directamente sobre a rocha; tamén se poden combinar ambas. Nas plataformas inmediatas á croa hai estruturas asentadas sobre a peneda, algunhas destas incluso repicadas e incluídas no trazado dos muros (fig. 4), igual que o fan os propios muros de contención; o que delimita

Fig. 4: Aproveitamento dunha rocha para o asentamento do muro dunha estrutura, na vertente oeste de Castromao.

⁸ Na actual aldea de Ferrería, na ladeira noroeste do monte, o xisto é un material moi empregado en moitas construcións, dando un aspecto moi diferente das edificacións tradicionais en granito, típicas da zona.

o barrio polo sur é un exemplo destes. Na plataforma inferior, delimitado pola muralla, o nivel da peneda está máis profundo, polo que as estruturas precisan dunhas obras de cimentación en profundidade (Fariña Busto 1991:68). A superposición de estruturas é algo moi habitual tamén, dada a longa ocupación do castro, reaproveitándose estruturas anteriores, ou incluso inutilizando outras (Fariña Busto 1991: 66; Orero Grandal 2001: 162).

Respecto ás plantas preséntanse tamén serias contradicións. Nalgúns xacementos, como Baroña ou a Lanzada, coexisten casas redondas e cadradas nos niveis máis antigos, datadas, no último deles, no século V-IV a.C., tendo incluso algunha ángulos marcados (Fariña et al. 1983: 109), polo que temos que descartar unha evolución lineal única das circulares cara as rectangulares (Peña Santos 1998: 701).

Os aparellos de cachotería, lonxe da imaxe de muros de pedra nús que temos hoxe, lucirían, senón todos, si boa parte deles, un enfoscado de argamasa aplicada dende a cimentación, que os protexería da humidade. Téñense atopado restos brancos, pero incluso roxos e azuis, polo que incluso lucirían vivas cores, alonxándonos moito da imaxe que temos dos fríos muros de pedra (Peña Santos 1998: 702). A presenza destes revocos habería que pensala, cando menos, para ás estruturas de función habitacional.

O remate superior dos muros podería estar cuberto con laxas, para evitar a entrada de auga por entre as pedras, aínda que este problema solventaríase coa propia cuberta, apoiando as traves de madeira directamente sobre as paredes. Os aleiros sobresaíntes da liña da parede servirían de resgado dos espacios intermedios das casas, cando estas se atopan moi próximas.

Pero non teñen porque sobresaír moito necesariamente; en moitos exemplos da arquitectura tradicional, de feito, as casas apenas o teñen. Si poderían ser algo máis saíntes nas vertentes que reciben a choiva, pero pensamos que non debían ser máis baixas que a altura do lintel da entrada, para non estorbar á mesma. Internamente, o apoio da cuberta sobre os muros, podería ser, ben directamente, ben colocadas sobre unha trabe que apoia sobre o muro, para amarrar nela os pontóns (fig. 5). Tamén poderían apoiar sobre o remate laxeado dos muros.

A armazón de madeira que sostén a cuberta, estaría feita, en moitas ocasións, sen o emprego de puntas de ferro nas xuntas, deducido pola falla de restos destes elementos en moitas estruturas. No seu lugar empregaríanse outros sistemas de imbricación, sen necesidade de cravos, coñecidos na arquitectura tradicional. Estes sistemas foron empregados na reconstrución de Sanfins.

Os accesos ás estruturas son do máis variado, coas soleiras, que son as que nos marcan o lugar de entrada, a ras do chan, a certa altura respecto o nivel exterior ou incluso sen restos conservados dela. En moitas estruturas, como a 3 e a 4 do noso barrio, a entrada sería en altura, dada a falla de soleira que nos marque esta, e a conservación dos

Fig. 5: Apoio da cuberta sobre os muros, na reconstrución de Sanfins.

muros a unha distancia considerable do chan. A forma de acceso a estas estruturas tiña que ser a través dalgún elemento que axudara a salvar ese desnivel. Existen, para solventar estes problemas, varias solucións: escadas de madeira, rampas de terra ou unha simple pedra a modo de chanzo, como hoxe se fai para acceder aos canastros. Solucións que, en opinión de Romero Masiá (1976: 80), non sería difícil que tiveran desaparecido no transcurso das excavacións, nas que, en tempos antigos, non se prestaba moita atención aos niveis exteriores das vivendas, centrándose no interior, polo que a posible presenza de simples pedras ou rampas de terra, poderían ter sido confundidas con derrubes. Con este sistema de entradas en altura evitarían a entrada roedores en estruturas almacén, ou incluso persoas alleas, unha vez retirada a escada.

O lugar de entrada, ás veces, a pesar da ausencia de soleira, é detectado pola menor altura dos muros onde se situaba esta, coma ocorre na estrutura 1 do noso barrio. A súa falla pódese deber a que foron extraídas para aproveitamento noutras estruturas, pero tamén podería ter sido por non seren de pedra, senón de madeira, como algúns casos observados en moitas aldeas actuais, polo que non terían deixado resto algún. De madeira incluso poderían ter sido as lumieiras (linteis ou padieiras), e incluso as machetas (ou xambas), no caso de telas (fig. 6).

Fig. 6: Lumieira mixta, de pedra e madeira. A mesma entrada ten unha soleira de madeira (Pitões das Júnias, Montalegre).

O marqueado axuda a limitar o tamaño do van, tanto pola soleira, que determina o ancho, como, nalgúns casos, por conxuntos de lumieiras e machetas que enmarcan a mesma entrada. Estes últimos serían, non obstante, máis escasos, xa que un bo remate dos extremos dos muros non fai precisa a súa presenza. Linteis e soleiras, en cambio, antóllanse case imprescindibles, xa que son os que permiten a apertura de vans nos muros. A presenza destes elementos fai posible o cálculo da anchura dos ocos de entrada, oscilando entre os 0'90 e 1 m de ancho. A altura é máis complicado, dado que só se conserva a parte inferior das mesmas. Inda así, polas xambas atopadas nalgúns castros, pódenselle supor unhas dimensión de entre 1'60 e 1'80 de alto (López Cuevillas e Lorenzo Fernández 1946: 38, Romero Masiá 1976: 82). Estas medidas son moi variables, xa que moitas entradas non chegan a 1 m de ancho, e a altura suponse que tamén sería moi variable (fig. 7). Os exemplos conservados enteiros seguramente foran de dimensións máis grandes que outras estruturas, dado o carácter principal das mesmas. A decoración destes elementos pétreos podería ter un precedente nas mesmas pezas feitas en madeira, e talladas, que non se conservaron, ou mesmo nas propias formas dalgúns elementos vexetais empregados na construción, como se suxire cos entrelazos de palla empregados na reconstrución do Barrio de Sanfins, na unión interior do muro coa cuberta.

Estes elementos arquitectónicos teñen unha característica importante, non están articulados cos muros, senón superpostos, como elementos case independentes destes, sen unha verdadeira función constructiva, salvo os linteis (Romero Masiá 1976: 81). Moitos deles presentarían restos de decoración, dándolle unha notoria vistosidade á entrada de certas casas. Casos deste tipo témolos en Âncora, Santa Tegra, Briteiros ou Sanfins. Son máis abundante na zona do Miño e na zona sur da Culura Castrexa. Abundan tamén en Castromao, con fragmentos de posibles xambas e frisos decorados en espiña de peixe ou cordados (Calo Lourido 1994: 205-208). Tamén abundan os trísceles e as rosetas, que irían empotrados nos muros. Outras pezas moi características de Castromao, pola súa gran presenza e pola escaseza da mesma noutros xacementos, son os trísceles calados (fig. 8).

En canto a orientación das entradas, cabería pensar en condicionamentos climatolóxicos, procurando o resguardo dos ventos e da choiva, ou unha exposición solar o máis prolongada posible. Para Romero Masiá (1976: 83) non se cupiría esta norma, tendo como resultado unha orientación bastante anárquica. Sen embargo, nalgúns poboados, como en Coaña, conséntase a procura dunha maior iluminación, tendo a minoría das estruturas unha orientación oeste, que é de onde proceden os ventos dominantes e que traen consigo a maior cantidade de choiva. Todo isto dependerá, polo menos en Castromao, da orientación da plataforma na que se asentan as estruturas. Aínda así, parece que cara o oeste, como en Coaña, non se orientan moitas, incluso na plataforma situada cara esa dirección. No *Barrio da Tábula*, as estruturas principais abren todas cara o norte; non o fan a 1, a 4 e a 6, pero ningunha destas faino cara o oeste. Que fosen vivendas ou estruturas secundarias tamén tería que ver na maior atención da orientación destas. De tódolos xeitos, o efecto da incidencia do vento e a choiva quedaría minimizado co parapeto da muralla e o apiñamento das estruturas.

Aparte das portas, non se demostrou outro tipo de vans nos muros das construcións castrexas, tipo xanela, para a entrada de luz ou ventilación. Algúns restos foron considerados, no seu momento, como tales, a pesar de ser illados e dubidosos, quizais influídos por unha lóxica actual na que non se concibe unha casa sen fiestras (López Cuevillas e Lorenzo Fernández 1946: 34; Romero Masiá 1976: 79, nota 39). Isto levou a que certas propostas reproduciran este tipo de aberturas pequenas, como se ve en Briteiros ou Santa Tegra. Outra teoría recurrida foi a da posibilidade, apuntada por Martins Sarmiento, de que os trísceles calados, presentes frecuentemente en Castromao,

Fig. 7: Marquedado dunha porta no barrio reconstruído de Sanfins (Pazos de Ferreira).

Fig. 8: Tríscele calado de Castromao, atopado, por García Rollán, nun barrio da vertente oeste.

ou outro tipo de pedras con decoración calada, como algunha de Santa Tegra ou Briteiros, puideran facer de celosías, deixando pasar a luz e o ar (García Rollán 1971: 180).

A pedra furada deixa, evidentemente, pasar a ambos, pero non quere dicir que esa sexa a súa función. A entrada de luz a través destes elementos tamén dependería doutros factores, como o lugar onde irían colocados. Parece ser que este lugar sería a parede de entrada da estancia principal, dentro de vestíbulo, como semellan demostrar algúns dos atopados en Castromao, e tal e como se colocou na reconstrución de Sanfins, aínda que non é calado. Tal vez, e observando que a luz que puidera traspasalo sería máis ben escasa, habería que pensar no efecto desta con outros fins, quizais relixiosos. Ademais, se, como supomos, e como veremos máis adiante, os vestíbulos eran pechados, estas entradas non sería moi efectiva. Sería a porta a que cumpriría a función de ventilación, ademais de ser, xunto co fogar, de onde procedería o maior aporte de luz.

O propio sistema constructivo de cachotería, non permite a apertura de moitos nin de grandes vans nos muros; pero isto ten tamén un sentido práctico, o de non abrir máis ocos dos precisos para unha necesaria ventilación, procurando evitar, ao mesmo tempo, a saída da calor interior. Onde si poderían ter aberturas para a ventilación é na cuberta, incluso eventuais, tal e como se observa nas pallozas ancaesas, simplemente levantando algún feixe de colmo da cuberta, cun pao que o sostivera, segundo se precisara, evitando así telas abertas permanentemente, que non sería moi apropiado pensando no vento e na maior resistencia que presentaría a cuberta. (Fig. 8)

Fig. 8: Abertura para ventilación no colmado dunha palloza (Caamaño Suárez 2003, 165).

Dende o comezo das investigacións, a sinxeleza dunha cuberta de material vexetal foi a máis aceptada como sistema de cubrición para as casas castrexas. Era o material do que dispuñan⁹, antes da introducción das tellas romanas, e inda despois, sendo o máis económico. Para Cuevillas e Lorenzo a cuberta de colmo sería a máis adecuada para cubrir estruturas con paredes de cachotería, dada a debilidade destas e o pouco peso daquelas (López Cuevillas e Lorenzo Fernández 1946: 12-13 e 32). Pero a tella vaise introducindo con éxito nas estruturas de planta cuadrangular, aínda que moitas continúan a se cubrir con colmo. A tégula é un material máis duradeiro e de millor calidade, non precisa das frecuentes renovacións que precisa o colmo, e presenta tamén maiores ventaxes fronte a auga, o vento e o lume. A gran presenza de tella romana, entre os restos das casas de certos sectores do castro, confirma a existencia de tellados como sistema de cubrición dende os primeiros contactos coa civilización romana.

A parte do amarre dos feixes de colmo nos pontóns con corda, para evitar que o vento levantase a cuberta das casas, colocábenselle uns elementos de ancoraxe. Cuevillas e Lorenzo xa citaban algún destes. Estes sistemas poderían consistir nuns pesos colocados sobre o colmado, dependendo da inclinación da cuberta¹⁰, simplemente apoiados

⁹ O cultivo de gramíneas, que lles proporcionarían a materia prima precisa para a elaboración de cubertas deste tipo, é algo probado dende tempos moito anteriores aos castros.

¹⁰ O estudio experimental de Martínez e Jucenda (1969: 80-90) deduciu unha inclinación de 45°.

Fig. 10: Sistema de pesos amarrados aplicado a unha das reconstrucións de Santa Tegra.

Fig. 11: Amarre dunha cuberta de colmo por medio dun entrelazado de varais (O Salgueiro, Muíños).

ou amarrados con cordas; aplicado este último nas reconstrucións de Santa Tegra (fig. 10). Outro sistema consiste nun entramado de varais e pólas (fig. 11); aplicado en Sanfins, por exemplo¹¹. No caso das estruturas do *Barrio da Tábula*, estes sistemas da ancoraxe non semellan moi necesarios, xa que o conxunto atópase protexido do vento pola muralla, que superaría en altura ás edificacións.

O Barrio da Tábula

O xacemento castrexo-romano de Castromao sitúase na parroquia de Santa María de Castromao, no concello de Celanova (Ourense)¹² (fig. 12). En 1997, a *Zona Arqueolóxica de Castromao* foi declarada Ben de Interese Cultural de Galicia (B.I.C.), o que posibilitou a elaboración dun Plan Especial de Protección (Orero Grandal 2001: 162)¹³. Este plan

Fig. 12: Localización do concello de Celanova e de Castromao no Mapa Topográfico Nacional. 1:25.000 (263-II)

¹¹ Este sistema, comentado por Cuevillas (1946: 32) consiste na colocación, sobre o colmado, duns varais en sentido paralelo ao muro, unidos entre si por outros transversais, e amarrados a uns paus verticais empotrados nunhas laxas aburatadas que sobresaen da liña da cornixa do muro, nas caras máis expostas ao vento. As pezas para o amarre das estacas recordan, enormemente, aos chamados *amarradoiros do gando*. Na investigación en curso profundízase máis neste tema, e na función destas pezas.

¹² As súas coordenadas xeográficas exactas son: 42° 9' 54" N e 7° 58' 33" O.

¹³ Este Plan Especial foi redactado pola arquitecta Soto Vázquez e polo propio Orero Grandal.

persegue unha política de revalorización do xacemento, dentro da cal poderíamos inscribi-la presente proposta de reconstrución.

A documentación sobre o *Barrio da Tábula* non é moi ampla, contando só con algún artigo ou algunha cita en estudos máis amplos, aínda que, case sempre, centrándose máis en achados puntuais que no propio proceso de excavación, salvo as citadas análises da estrutura 5 (Ferro Couselo e Lorenzo Fernández 1971; Lorenzo Fernández 1973; Orero Grandal 1994; Nieto Muñiz 2002). Foi excavado en 1970, por Ferro Couselo e Lorenzo Fernández, e consolidado por Orero Grandal en 1993, xunto con outras estruturas da zona baixa do castro, incluídos 80 m do sector NW da muralla (Orero Grandal 1994: 116, nota 10; 2001: 157). Para a numeración das estruturas partimos dos traballos deste último (Orero Grandal 1994) (fig. 14).

O noso conxunto sitúase na plataforma baixa da vertente norte do castro (fig. 13). Nesta plataforma inferior realizáronse, en 1981, dous cortes perpendiculares á muralla, un no sector norte, inmediatamente ao oeste do *Barrio da Tábula*, e outro no sector leste. Detectáronse nestes cortes unha serie de niveis horizontais, que serviron para analiza-la construción da plataforma que hoxe vemos, na que se asentan as estruturas, correspondente ao derradeiro nivel de ocupación. Estes cortes, que chegaron ata os alicerces da muralla, proporcionaron unha serie de secuencias estratigráficas que permitiron datar a construción da mesma, así como establecer unha evolución, detectando tres posibles etapas constructivas. A primeira delas consistiría nunha muralla de aparello mixto de bloques graníticos irregulares asociados a grandes traves de madeira, que se relaciona cunhas estruturas vexetais detectadas na croa. Os restos desta atopáronse nun nivel de

Fig. 13: Plano de Castromao, onde se poden ver tódalas partes escavadas ata o ano 1999 (Orero 2001: 166); recadrado, o *Barrio da Tábula*.

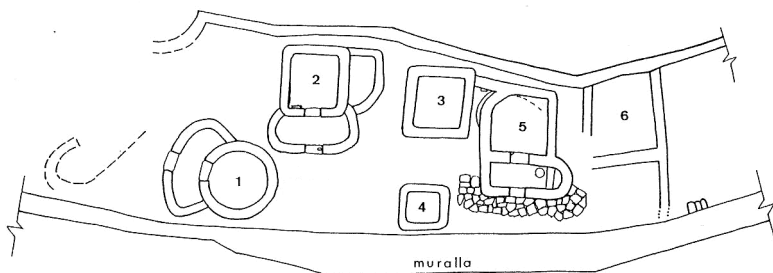

Fig. 14: Plano do *Barrio da Tábula*, coa numeración das estruturas (Orero Grandal 1994: 138).

incendio, datado por radiocarbono no 420 a.C. (Fariña Busto 1991: 64-65; Carballo e Fábregas 1991: 257)¹⁴. Ambos niveis estaban selados por unha capa de arxila moi compacta, sobre a que se asenta a primeira muralla en pedra, que a podemos datar no século IV ou III a.C. Posterior ao ano 320 a.C. detéctase unha reforma da mesma, que se traduce exteriormente no emprego dun aparello poligonal ou en espiga, fronte á cachotería predominante (Fariña Busto 1991: 68-71).

Estas datacións, e ás deducidas de importantes achados realizados no barrio, como a *tábula* (132 d.C.) ou un tesouríño de 64 moedas romanas, datadas entre o século I a.C. e o I d.C., sitúan a construción deste conxunto nun momento anterior ao século II d.C., xa que tivo que ser abandonado nunha data posterior ao 132 d.C. (Lorenzo Fernández 1973: 227-228; Orero Grandal 1994: 124). As formas constructivas xa están adaptadas ás novas modas romanas, con plantas cuadrangulares, algunhas incluso con esquinas escuadradas, como a 3. Estas novas formas tamén permiten o adosamento de corpos secundarios á estancia principal, non só do vestíbulo, como vemos na estrutura 2. Aínda así continúan a ser exentas, sen compartir ningunha parede nen coas vivendas veciñas, nen co muro de contención, nen coa muralla, contiando ese forte carácter individualizador do mundo castrexo clásico.

Urbanísticamente as estruturas adáptanse ao espacio definido pola muralla, que ampara e nivela as terras sobre as que se asentan as estruturas, e por un muro de contención traseiro. Lonxitudinalmente este espacio está limitado por un muro separador de barrios, ao oeste, que forma á vez a estrutura 6, e a parede traseira da estrutura 1, ao leste. Tódalas construcións oríentanse cara un espacio intermedio común, en parte laxeado. Esta organización suxire un paso intermedio na evolución urbanística castrexa, na que se mantén a disposición independente das estruturas, pero xa adaptadas a novas formas e a unha organización máis complexa en unidades habitacionais. Dada a falla dun rexistro arqueolóxico adecuado, que nos permitiría comprender a función de cada unha das construcións do conxunto, teremos que centrarnos en características puramente morfolóxicas, atendendo ao tamaño e forma da planta, a presenza e posición dos fogares, ou nas características dos accesos ás mesmas (Fariña et al. 1983: 105).

Antes de analizar cada estrutura por separado, repasando os restos actuais e a proposta de reconstrución para cada unha, comentaremos algunhas características comúns para todas elas. Todas están construídas en cachotería de granito, de mediano e pequeno tamaño, e non presentan muros articulados, senón que vestíbulos e anexos baten os seus muros contra os das estancias principais.

Os alicerces afúndense na terra, aínda que descoñecemos en que profundidade. Da estrutura 2, a única da que temos rexistro, sabemos que, 20 cm por baixo do nivel de uso, ten un piso de terra apisonada, sobre a que se asentan os muros (Orero Grandal 1994: 123). Este sistema de cimentación podémolo aplicar ao resto das estruturas, xa que o lugar de asento é idéntico. Todas teñen as entradas dos vestíbulos e das estancias internas aliñadas no mesmo eixo S-N, abríndose cara o espacio común intermedio. As que non conservan restos de entradas, salvo o anexo da estrutura 2, supósmelle abrirían cara o mesmo espacio dianteriro común, que actúa de organizador de todo conxunto.

¹⁴ Os incendios non debían ser infrecuentes en poboados onde os materiais vexetais dominaban na construción. De tódolos xeitos, a pesar da presenza de estratos queimados no xacemento, estes non son homoxéneos, polo que non semella ter habido un "gran incendio", senón zonas queimadas localizadas (Fariña Busto 1991: 70).

A anchura das entradas ronda o metro, na maioría. Nos casos en que esta é superior cabe suporlles algún tipo de marqueado, ben fose de pedra ou de madeira. Segundo propostas doutros castros, as alturas dos vans de entrada oscilarían entre 1'60 e 1'80 m (Romero Masiá 1976: 82). Esta altura, aparentemente escasa, deberíase a apertura, tan só, do espacio necesario para practica-la entrada e para a ventilación, pero procurando mante-la calor interior; a propia pendente da cuberta contribúe a amplia-lo espacio interior. De tódolos xeitos estamos a falar de medidas moi variables.

Os muros non levarían máis que unha fiada sobre a parte superior da porta, ou nen sequera, podendo arrancar a cuberta mesmo da lumieira. Propomos, polo tanto, no paramento da entrada, unha altura máxima de dous metros. Nas casas cadradas, ou no caso de que a circular se cubrise a dúas augas, as paredes onde apoia a trabe serían máis altas, para poderlle dar á cuberta a inclinación necesaria, que sería, en comparación coa arquitectura tradicional da zona, entre 30° e 45°.

Estructura 1

Trátase dunha estrutura de planta redonda, co vestíbulo típico envolvente (fig. 15). É totalmente exenta, distando 20 cm da muralla, e 50 cm da estrutura 2; este espacio, incluso menor co ancho dunha porta, é insuficiente para o tránsito. Sumado esto á súa orientación leste, dándolle ás costas ao resto do conxunto, fai que non a consideremos parte integrante do *Barrio da Tábula*, senón como delimitadora deste, na súa parte traseira. A non inclusión desta no conxunto podería facer pensar que pertencese a un momento cronolóxico diferente, pero os niveis de uso, a proximidade da estrutura 2 (fig. 16), e unha conservación dos muros en igual altura, 0'50 m, suxiren unha contemporaneidade.

Ten un diámetro interior de 3'5 m, definindo un espacio de 10 m²; o vestíbulo mide 1'5 m de ancho, igual que o diámetro da estancia principal. Os muros teñen un ancho de 50 cm, nesta, e 30 cm no vestíbulo. Descoñecemos todo acerca de fogar e piso. A entrada, a ras do chan, non conserva soleira, pero si o oco, de 1'30 m de ancho, na estancia principal, e entre 1 e 1'25 no vestíbulo. Esta puido haber sido reaproveitada, ou ben ter sido de madeira.

Fig. 15: Estructura 1 do *Barrio da Tábula*.

Para a cuberta deste tipo de estruturas, tradicionalmente supónselle unha forma cónica, con apoio nun poste central. Pero en moitos casos, coma sucede en Castromao, carecemos de restos que indiquen a presenza deste. A presenza en ocasións, ademais, do fogar en posición central, faría inviable a colocación do mesmo, polo menos de madeira, exposto ao lume (Peña Santos 1998: 702). Fronte a estes problemas xurden novas solucións: con sistemas de cangos colocados en *tesoira*, confluentes nunha clave de madeira, ou apoiados nun poste sobre unha trabe, evitando o apoio no piso da estancia (fig. 17). Neste último sistema, a trabe podería ter funcións complementarias, como a de pendurar cousas, incluso os potes sobre a lareira, ou incluso como apoio dun pequeno faiado de madeira.

Non debemos descartar tampouco as cubertas a unha ou dúas augas, que conta con paralelos na arquitectura tradicional galega. Nestes últimos casos, as paredes terían que ter diferente altura, a modo de cilindro cortado por un ou dous planos inclinados, para conseguir unha inclinación suficiente para a escorrentía da auga. A armazón consistiría nunha trabe central, apoiada a ambos lados da edificación, no caso da de dúas augas, e pontóns dispostos en paralelo transversalmente, formando un só plano. Para unha cuberta a unha auga bastaría que a parede traseira fose máis elevada que a dianteira, e os pontóns colocados transversalmente a éstas.

Un tipo de cuberta cónica, pero irregular e moldeable, adaptada á formas das plantas, antóllase moi posible (fig. 18); máis aínda se considramos o vestíbulo cuberto coa mesma armazón que a estancia principal, sen ter porque levar a mesma inclinación.

Propomos, polo tanto, unha estrutura circular, de muros de pouco máis de 2 m, e ata 3 m incluíndo a cuberta, de colmo, sen apenas aleiro, dada a proximidade a outras estruturas, cunha forma pseudo-cónica, na que se integraría o vestíbulo. A ausencia de soleiras impídenos aproximarnos ao sistema de peche concreto desta estrutura.

Fig. 17: Sistema de apoio da cuberta nun poste sobre trabe transversal (Forno de Casares, Vereia, Ourense).

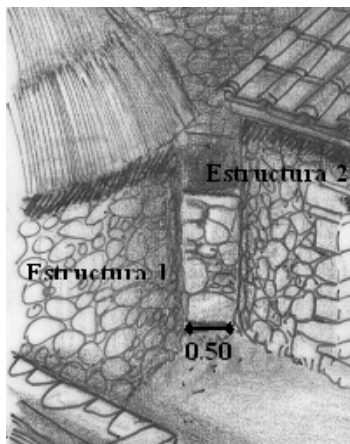

Fig. 16: Espazo entre as estruturas 1 e 2, pechado por consideralo insuficiente para o tránsito.

Fig. 18: Cuberta do barrio reconstruído de Sanfins, onde o colmado se moldea dacordo ás formas curvas e rectas.

Estructura 2

É unha estrutura case cadrada, de 4 m de lado, con vestíbulo rectangular, de 5 m de ancho e 2 de fondo, de parede recta na fronte pero con laterais curvos, sobresaíntes do corpo principal. Ten, aquel, unha superficie de case 8 m², moi parella a da estancia principal, de 8'5 m². Na parede oeste ten un corpo adosado exteriormente, de trazado cuadrangular na parte traseira, e curvo na dianteria, de 2 m de ancho. Este anexo adosa o extremo dianteiro do muro no arranque do vestíbulo. Os muros teñen un grosor de 50 cm, salvo o do anexo, de 40 cm. Consérvanse estes cunha altura maior na parte traseira, amparados polo muro de contención (fig. 19).

Fig. 19: Estructura 2 do Barrio da Tábula.

É tamén unha estrutura exenta, marcando esa individualidade cunha separación de 50 cm, tanto respecto do muro de contención como da estrutura 1.

A altura dos muros conservados é de entre 50 e 60 cm no vestíbulo e entre 70 e 80 cm na estancia principal. O piso da estancia principal é 30 cm máis alto co resto, colmatado con terra, evitando deste xeito humidades. As esquinas dos muros son redondeadas no exterior, pero escuadradas no interior.

Conserva as soleiras do vestíbulo e da estancia principal, aliñadas no mesmo eixo, centradas nos paramentos dianteiros, ambas de 90 cm de ancho. O corpo anexo non ten restos de entrada. O acceso a este supómosllo polo oeste, por se-lo único lugar factible para iso; nunha altura superior aos 50 cm, que é a altura conservada dos muros. Só a posibilidade dun acceso interior mudaría esta idea, pero non parece probable, xa que, aínda que a altura a salvar dende o interior sexa menor, uns 30 cm, o piso do anexo está a un nivel inferior do da estancia principal, dificultando a entrada dende este.

Ten fogar, adosado interiormente á parede frontal da estancia principal, entrando á esquerda. Tamén hai unha pía no brazo oeste do vestíbulo.

Os vestíbulos foron froito, ao longo de toda a historiografía sobre a Cultura Castrexa, de múltiples razoamentos. Aparentemente semellan simples ampliacións do corpo principal, ante a falla de espazo interior das vivendas. Pero isto pode ir acompañando doutras causas; Silva enténdeos coma unha estrutura particular na organización da casa, indicando a función de vivenda principal, dentro do conxunto, das edificacións ás que acompaña (1986: 42). O vestíbulo podería funcionar tamén coma un espazo semi-público da vivenda, entre o espazo público exterior e o privado interior (Ayán Vila 2001: 40); en definitiva, ben cun sentido eminentemente práctico ou máis cargado de simbolismo¹⁵, trátase dun corpo paso previo á estancia principal.

Tendo en conta que a presenza de vestíbulos semella ser un fenómeno máis propio da zona sur, fainos pensar que tería sido froito dunha evolución interna da propia Cultura Castrexa, ao igual que outros fenómenos, coma a

¹⁵ Este simbolismo marcaríase máis se, como xa comentamos, tal e como se propón en Sanfins, e como deducimos nós mesmos, dacordo coa aparición puntual dalgún trísceles no propio Castromao, estes irían colocados na parede da estancia principal, cara ó exterior, pero dentro do vestíbulo, cun carácter privado, tal vez de protector da propia vivenda e da familia.

decoración arquitectónica, a escultura ou a organización interna dos poboados. Estes fenómenos semellan indicar unha máis pronta evolución da zona meridional, máis rica económica e culturalmente, sendo a arquitectura unha proba máis.

Respecto á altura das paredes que conforman os vestíbulo, a teoría tradicional é que “(...) *estes non sobrepasarían máis da metade da altura do recinto principal*” (Romero Masiá 1976: 75). Esta concepción está apoiada no menor grosor dos seus muros; cousa que non sempre é certa, coma no caso da estrutura 2. Outra das causas alegadas para esa concepción é a presenza de pías neles. Para nós, isto indicaría todo o contrario, xa que, a función das pías non sería a de recoller auga da choiva, senón a de contela precisa para as labores diarias. As estruturas 2 e 5 do conxunto, as consideradas vivendas, teñen sendas pías nos seus vetíbulos. Máis aclaratorio é, incluso, outro caso do propio Castromao, no que aparece unha pía no interior dunha estrutura circular (Orero Grandal 2001: 163). Nos restos conservados das estruturas, a altura dos muros das casas e dos vestíbulos soe ser parella, incluso con iguais restos de derrube e incluso tégulas nalgúns casos. Neste sentido, non hai razón algunha que leve a pensar que os vestíbulos non tiveran máis altura da conservada, igual que se deduce, obviamente, para o resto da vivenda.

A solución proposta en Sanfins, con vestíbulos cubertos pero baixos, semella unha teoría intermedia entre a idea tradicional e a nosa proposta, concibida con vestíbulos totalmente pechados¹⁶ (fig. 20). A nosa proposta baséase na falla de practicidade deste tipo de muretes baixos, xa que, ao noso entender, carece de sentido separar un espazo para actividades domésticas dentro dun patio, privado familiar, que xa é empregado para tal fin. Á vez, as marcas das soleiras conservadas nos vestíbulos, indícanos un sistema de tranqueo interior, que non se corresponde co peche dunha simple cancela¹⁷ (fig.

Fig. 20: Vestíbulo cuberto de muro baixo, na reconstrución de Sanfins, solución intermedia entre a proposta de Santa Tegra e a que facemos para Castromao.

21). Do mesmo xeito, nesta estrutura 2, a soleira da estancia principal carece destas marcas, ademáis de ter un pequeno chanzo na parte interior, o que impediría o tranqueo dunha porta na soleira, que logo sería imposible de abrir. Neste caso, unha suposta porta interior tería que ter un sistema de gonzos laterais. De tódolos xeitos pensamos que, pola presenza das marcas na soleira do vestíbulo, o peche da estrutura sería practicado neste, sendo a porta interior moito máis secundaria, ou incluso inexistente.

A propia disposición dos paramentos da estrutura 2, tamén nos leva a deducir un vestíbulo de paredes altas. O vestíbulo adosa os seus muros na estancia principal, algo habitual na construción castrexa, que, de por si, non indica unha altura menor. O apoio do

¹⁶ A concepción de vestíbulos baixos e cubertos xa fora exposta por Mário Cardozo nunha proposta de reconstrución para Briteiros (Cardozo 1996), e anteriormente por Alves Pereira en Santa Luzia (segundo información de López Cuevillas e Lorenzo Fernández 1946: 28).

¹⁷ Peche que lle correspondería a un van nun muro baixo e sen remate superior.

Fig. 21: Detalle das soleiras da estrutura 2, a exterior, á dereita, cos riscos do peche, e a interior, á esquerda, sen restos destes e cun pequeno chanzo interior.

muro do anexo oeste, en cambio, apoia a parte traseira na parede da casa, mentres que e a dianteira faino na do vestíbulo (fig. 22). Un muro adosado nunca podería ser máis alto que no que apoia, xa que complicaría enormemente o sistema de enganche entre ambos¹⁸. Deste xeito, se lle supomos para o vestíbulo unha pequena altura, como se ven entendendo tradicionalmente, este anexo tería que selo tamén, carecendo de toda lóxica e funcionalidade.

Todas estas razóns son aplicables tamén para estrutura 5, obtendo unha concepción dos vestíbulos oposta completamente á tradicional. Os vestíbulos actuarían coma un compartimento máis da casa, unha zona de entrada, e tal vez si, tamén de traballo, pero pechada, resgardando o espazo habitacional do fogar.

Ante estas características, propomos, para esta estrutura, unha cuberta a dúas augas, incluíndo o vestíbulo na auga dianteira. Para o anexo propomos unha cuberta independente, apoiada na parede lateral da vivenda, a un nivel inferior e a unha soa auga. Non existe ningún dato acerca dos restos atopados durante a excavación deste corpo engadido; supómoslle unha función de almacén ao servizo da estancia principal (fig. 38).

A unión entre a cuberta deste anexo e a parede lateral da casa, para evitar filtracións de auga, podería estar protexida por medio de laxes horizontais, aínda que, cun aleiro algo sobresaínte da cuberta principal, xa quedaría bastante protexido.

Unha cuberta a catro augas antóllase inviable para un espazo tan reducido, no que a colocación dunha viga sería suficiente para abarcar o espazo completo. A cuberta a unha auga podería ser outra opción válida, xa que, deste xeito, evitaría botar auga cara

Fig. 22: Unión de muros na estrutura 2, no que o muro do anexo (en primeiro plano), apoia no vestibulo (baixo ó xalón), e este na esquina do corpo principal (á dereita).

¹⁸ Un apoio complicado de muros faise moi pouco probable nun sistema constructivo no que os muros son adosados, nunca articulados.

atrás, entre o muro de contención e a propia estrutura. Pero de ser así, contando para a parede dianteira cunha altura mínima que oscilaría entre 1'60 e 1'70 m, condicionada polo van da entrada, e tendo que cubrir os 6 m que mide a vivenda de fondo, sumando vestíbulo e estancia principal, a altura do muro traseiro tería que ser excesivamente alta, para que a inclinación da cuberta fose suficiente para o desaugue (entre 30° e 45°).

O problema dos desaugues cara os espazos mortos traseiros¹⁹, solucionaríase cun sistema de drenaxe, do que, a pesar de non termos constancia, dada a reiterada falla de rexistro arqueolóxico, cabería supor a súa existencia, xa que dalgún xeito tiñan que desaloxar a auga cara o exterior da muralla.

A pesar de que nesta estrutura descoñecemos se había restos de tégula ou non, propomos unha cuberta tellada para a estancia principal e o vestíbulo, deixando o colmo para o anexo lateral, de menor coidado constructivo. Os criterios para esta decisión son meramente didácticos, dada a presenza, documentada, de tégulas noutras partes do castro. Deste xeito remarcamos o carácter romanizado do barrio. A propia planta cadrada da estruturas antóllase apropiada para este tipo de cubertas; os saíntes do vestíbulo, en redondo, solucionaríanse con amplos aleiros.

Estructura 3

A estruturas 3, xunto a 5, aparecen íntimamente relacionadas. Son as únicas coas que contamos con breves referencias das súas excavación, grazas aos importantes achados que se lograron no seu interior. Na 3 foi onde apareceu a *tábula hospitalis*, que bautiza a todo o conxunto.

É unha estrutura cuadrangular, a única do barrio con esquinas angulares. Aínda así non é perfectamente escuadrada; mide 3'85 m na parede dianteira, 3'70m na traseira e 4'20 m nas laterais, con muros de 50 cm de grosor, conservados nunha altura máxima de 1'5 m, na parte traseira, contra o muro de contención (fig. 23). Dista do muro de contención 1'20 m na esquina leste e 0'40 m na oeste. Respecto á estrutura 5, á cal se une por un muro traseiro, dista 0'80 cm.

Fig. 23: Estructura 3 do Barrio da Tábula.

A inclinación do terreo solvéntase nesta estrutura excavando lixeiramente o chan, na procura dunha maior horizontalidade do piso interior.

Presenta, na parte baixa, dúas ventaíñas, que se atopaban tapiadas no momento do seu descubrimento (Ferro e Lorenzo 1971: 11). Xusto por riba delas detéctase unha especie de resalte nos muros, por todo o perímetro da estrutura, tendo os muros un grosor de 0'55 m ata a parte superior das ventaíñas, reducíndose por riba delas ata os 0'48 m de ancho (fig. 24). Vese ademáis unha lixeira diferenza de paramentos, do que os excavadores deduciron unha reedificación da estrutura, momento no que se terían tapiado

¹⁹ Algo que, por outra parte, é moi habitual nas aldeas tradicionais actuais.

as ventaíñas. Os pequenos markeados destas conservan os riscos dun sistema de peche exterior, o que levou aos seus descubridores a pensar na introducción, por estes, de animais menores coma ofrenda de sacrificio ás divinidades ás que se lles rendía culto. Isto, unido a ausencia de indicios cara un uso habitacional, levounos a interpretar esta construción coma un *lararium* (Ferro e Lorenzo 1971: 11).

A tipoloxía da estrutura, e do conxunto no que se integra, fainos difícil crer que se trate dun edificio de uso comunal. Máis ben habería que pensar nunha función de almacén, no que se gardaría a *tábula* e outros obxectos de valor, como as moedas que apareceron xunto a esta, podendo tratarse da casa dun membro da elite do castro, encargado de garda-la placa.

Esas ventaíñas inferiores servirían, efectivamente, para introducir animais pequenos, pensemos en coellos ou pitas, pero non a modo de ofrenda, senón simplemente para gardalos; aproveitando o espazo entre o nivel do chan e unha suposta terima de madeira²⁰,

que apoiaría no pequeno resalte conservado á altura dos linteis das ventaíñas, e que serviría de piso á edificación, 60 cm sobre o nivel do chan. Deste xeito podemos interpretar esta coma unha construción adxectiva relacionada coa estrutura 5. De todas formas, como se dixo, no momento da excavación da estrutura, apareceron cegados, polo que esta edificación semella ter sufrido un cambio de uso.

Non conserva restos de entrada no metro de altura que conserva dos seus muros. Esta entrada en altura, propia das estruturas almacén, tería que salvarse dalgún xeito, a través de escadas de madeira, rampas de terra ou cunha simple pedra²¹. Estas solucións recóllense na banda deseñada dos Barbanzóns (Carreiro 2003) (fig. 25).

Temos, entón, unha estrutura cadrada, de almacenaxe, tal vez de obxectos de certa importancia, con entrada a 1 m do chan, accedendo ao seu interior mediante unha pequena escada de madeira. A porta sería de menor altura ca das vivendas, xa que tería a cuberta máis próxima. Dentro tería unha terima de madeira, que a illa da humidade da terra. A cuberta sería a dúas augas, igual que na estrutura 2, pero máis complexa, xa que, o muro que une as estruturas 3 e 5, integraría ambas baixo a mesma estrutura de cubrición, como veremos (fig. 38 e 39).

Fig. 24: Interior da estrutura 3, onde se aprecia unha das ventaíñas inferiores e o resalte perimetral.

²⁰ Na sala adicada a Castromao, no Centro Comarcal de Vilanova dos Infantes, está exposta unha boa reconstrución, a escala, desta estrutura, na que se reflicte esta teoría.

²¹ Esta última solución fora proposta por Chamoso Lamas (1954-55: 18) para o castro de San Cibrán, documentábase tamén noutros lugares, como en Pendia (Romero Masía 1976: 81). No propio Castromao (segundo información de Orero Grandal), localizouse, no interior dunha estrutura circular, unha acumulación de cravos de ferro, que corresponderían á presenza dunha estrutura de madeira para salvar o desnivel da entrada.

Fig. 25: Banda deseñada dos Barbanzóns, ambientada en Baroña. Nestas viñetas (Carreiro 2003: 8-9) vemos dúas propostas para salva-lo desnivel da entrada, cunha pedra no exterior, e cunha escada no interior. Na primeira viñeta vese tamén un sistema de ancoraxe da cuberta, que non compartimos en absoluto.

Estructura 5

A estrutura 5 é tamén cadrada, con esquinas redondeadas no exterior e angulares no interior (fig. 26). É a maior de todo o conxunto, de 4'50 m de lado, 12 m² e vestíbulo de 1'90 m de fondo e 5 m de ancho, co espazo dianteiro enlousado e cunha estrutura adxectiva adosada, a 3, na que se atoparon achados de gran importancia. Isto fainos considerala como a construción principal do barrio.

Fig. 26: Estructuras 5 do Barrio da Tábula.

Fig. 27: Soleiras da estrutura 5, a diferentes niveis.

Dista do muro de contención apenas 25 cm na parte traseira oeste, e 60 cm dende o muro traseiro que a une coa estrutura 3. Os muros consérvanse, igual que ocorre nas estruturas 2 e 3, en maior altura nos muros traseiros.

As entradas conservan as soleiras, tanto o vestíbulo como a estancia interior, estando, como sucedía na estrutura 2, esta a un nivel superior, salvando este desnivel cun pequeno chanzo de uns 30 cm de altura (fig.27).

O brazo leste do vestíbulo continúa a liña marcada pola parede leste da estancia principal, adosándose na parede frontal desta, retranqueándose uns 20 cm. O brazo oeste, en cambio, artícuase co muro frontal do corpo central, sobresaíndo un metro respecto del, nun trazo curvo. Os muros teñen unha anchura de 50 cm, todos, salvo a parede frontal do vestíbulo, que mide 40 cm. En cambio, os brazos deste, incluído o que sobresaí en curva, miden igual que o resto da casa.

Esta edificación, dada a súa curiosa morfoloxía, foi froito dun estudio específico por parte dos excavadores, que ven un aproveitamento dunha estrutura circular anterior, con vestíbulo, do cal conservaría o trazado curvo do brazo oeste coma borralleira, dado que “*aparecieron nil unha grande cantidade de anacos de cerámica de vasixas de diversos grandores e formas*”. Nesta reforma engadírase tamén o muro que a une coa estrutura 3 e se pavimentaría o espacio dianteiro (Lorenzo Fernández 1973: 228).

Durante os traballos de consolidación da mesma, en cambio, apreciouse que a unión das estruturas 3 e 5 faise a través da prolongación da parede traseira da estrutura 5, e que o brazo curvo do vestíbulo imbrícase perfectamente na parede dianteira da casa, sendo contemporáneas, e non un reaproveitamento (Orero Granal 1994: 116-117, nota 11).

Esta articulación de muros non é habitual, o que nos indica un especial coidado desta parte da construción, contrastando, por outra banda, coa endeble unión dos muros da esquina sur-oeste da estancia principal. Este coidado non é parello a unha función de borralleira, pero si para outra totalmente diferente.

No xacemento de Santa Tegra atopáronse formas moi semellantes ás do vestíbulo da estrutura 5; sempre, ademáis, como se dunha norma recorrente se tratase, no brazo esquerdo do vestíbulo (ou sexa, entrando á dereita). Referímonos o muro recto atravesado diante do trazo curvo (fig. 28 e 30). Este muro é o apoio das laxas que conforman un forno; confirmado polo expolio realizado neles (Peña Santos 1998: 697). Temos entón, tal e como se documenta en Santa Tegra, estruturas con forno interior, entre o século I a.C. e finais do I d.C., datas que coinciden coas datacións que vimos barallando para as estruturas do

Fig. 28: Detalle do brazo oeste do vestíbulo da estrutura 5.

Fig. 29: Detalle do interior dunha estrutura de San Cibrán de Las, onde se ve unha pia ao lado dun fogar.

Fig. 30: Restos visibles do vestíbulo dunha estrutura de Santa Tegra, con forno no brazo esquerdo do vestíbulo, e momento do descubrimento doutro semellantes, nos que se ve o murete transversal, igual que na estrutura 5 do Barrio da Tábulas (fotos extraídas de Peña Santos 1986: 10 e 54).

Barrio de Tábula, polo que, entendemos esta parte do vestíbulo da estrutura 5 coa mesma función de forno. Esta función viría reforzada pola presenza, ao seu carón, dunha pía, tal e como acontece noutros casos de fornos interiores, incluso dentro da propia estancia principal, documentados en San Cibrán de Lás, por exemplo (fig. 29).

Todo o material cerámico aparecido no lugar, do que nos falan os excavadores desta estrutura, podería responder a que ese forno fose, ademáis, un forno cerámico, dos moitos aparecidos en Castromao.

O único dato de todo o conxunto, acerca das cubertas, é sobre esta estrutura, da cal se nos di que *“a ausencia de restos de tellas amostranos que a casa estaba cuberta con palla ou colmo”* (Lorenzo Fernández 1973: 228). Este material é, ademáis, moito máis adaptable ás formas irregulares que conforman a unión das estruturas 3 e 5. A estes datos aplicamos as deducións realizadas anteriormente para cubrila a dúas augas; incluído o espazo intermedio entre ambas, aproveitado coma unha especie de cobertizo. O que si quedaría fora desta cuberta común sería a curva sobresaínte do vestíbulo, ou sexa, o forno. Este cubriríase, dacordo a paralelos da arquitectura tradicional galega, moi abundantes nas terras da Galicia Central e Oriental, a unha auga, con laxas de pedra (fig. 31). Outra opción sería unha cuberta en falsa bóveda, sistema coñecido na época²², aínda que, polo pequeno deste espazo, antóllase máis complicada que unha cuberta plana (fig. 32).

Supómoslle unha altura semellante tamén a da estrutura 2, ou un pouco maior, pensando na entrada en altura da estrutura 3 (fig. 38 e 39).

Fig. 31: Forno adosado exteriormente nunha casa de Aranga (A Coruña), con cuberta plana de laxas.

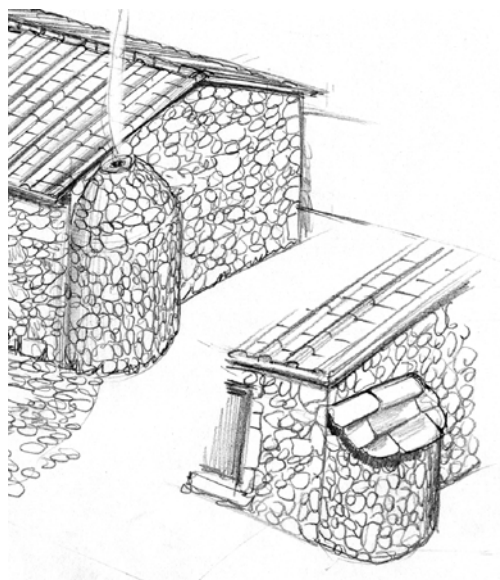

Fig. 32: Dúas posibles solucións para a cuberta do forno do vestíbulo da estrutura 5: en falsa bóveda, ou laxeado.

²² Empregado nos fornos das saunas castrexas.

Estructura 4

É a estrutura de menor tamaño do conxunto; cadrada, de 3 m de lado, de esquinas redondeadas no exterior e escuradradas no interior, sen vestíbulo, cunha superficie útil de apenas 5 m². Os muros miden 0'40 m de ancho, e conservados nunha altura de 0'50 m, igual que a conservada na muralla na súa cara interior, da cal dista escasos 20 cm (fig. 33).

Non conserva restos de entrada, practicándose esta, cando menos, a 50 cm do chan, salvando o desnivel cos medios comentados para a estrutura 3, e orientada cara o espazo que se abre entre ambas. Entendemos esta estrutura, polas súas reducidas dimensións e por esa entrada en altura, como unha estrutura adxectiva.

Non presenta moitas máis complicacións. Pola proximidade da muralla na parte traseira e as reducidas dimensións da estrutura, supómoslle unha cuberta a unha auga, vertendo cara o espazo dianteiro. O material de cuberta escollido, dado o seu pequeno tamaño e o seu carácter secundario, foi o colmo; aínda que a forma da planta permitiría unha cuberta de tella sen maior problema (fig. 38 e 39).

Fig. 33: Estructura 4 do Barrio da Tábula.

Estructura 6

A estrutura 6 non é unha estrutura propiamente dita, senón un espazo pechado por unha serie de muros, adosados ao extremo oeste do barrio, aproveitado como tal. Os muros conservan unha altura entre os 40 e os 50 cm. Un deles, de 4 m de longo, e 40 de grosor, dispónse perpendicular ao muro limitador oeste, dividindo este sector en dúas metades. A máis próxima ao muro de contención péchase, á súa vez, por outro muro, de 2'75 m de longo, perpendicular a este e paralelo ao limitador de barrios, deixando unha abertura, para o acceso, de 1'50 m de ancho. Ambos limitan un espazo, polo tanto, de uns 4 m de lado (fig. 34).

O acceso a este non presenta restos dun grande coidado; non está centrado, aproveita o muro lateral como límite e non ten restos de asento de soleira. Posiblemente non tivera porta, pechándose cun simple entramado de madeiras ou de pólas, dacordo a paralelos con alpendres e pendellos das aldeas tradicionais galegas.

O muro limitador do barrio, de 50 cm de ancho, á vista actual, interrómpese nuns 70 cm contra a muralla. Orixinalmente, segundo a documentación dispoñible, esta abertura non existía, pechándose o barrio totalmente neste sector.

A cuberta sería de colmo, a unha auga, e coa vertente cara adiante, evitando o vertido de augas cara o barrio veciño. Podería afectar a todo o espazo oeste do barrio, apoiándose nos extremos no muro de contención e na muralla, por medio de traves

Fig. 34: Estructura 6 do Barrio da Tábula.

empotradas neles, ou simplemente cubri-la parte pechada polo muro dianteiro. De tódolos xeitos non sería unha construción moi pechada, dadas as características dos muros, deixando espazos superiores moi ventilados, dacordo á súa posible función de alpendre, palleiro, leñeira, ou corte (fig. 35 e 39).

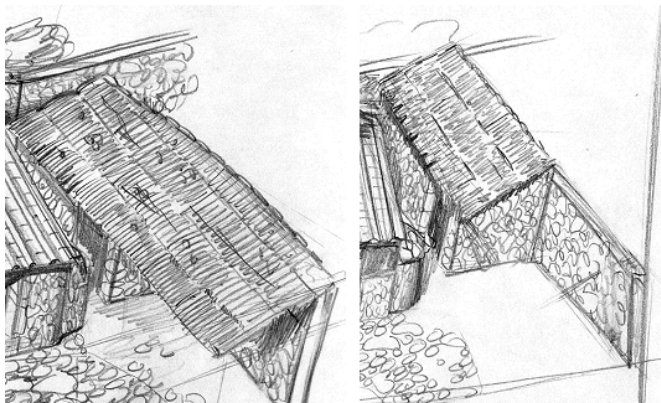

Fig. 35: Dúas solucións para a cuberta da estrutura 6: cubrindo todo o espazo contra o muro limitador de barrios ou co espazo do lado da muralla aberto.

A muralla

A muralla pecha o conxunto polo sur, contendo e nivelando as terras que forman a plataforma inferior. En altura consérvase, no interior, apenas con 0'50 m, pero no exterior chega case aos 3 m. Está levantada en aparello irregular, aínda que, en zonas, como vimos, vese unha fábrica máis coidada²³ (fig. 36).

Supómoslle unha altura orixinaria moito maior da actual, que igualaría, cando menos, a altura das casas, protexéndoas, a parte duns dubidosos ataques bélicos, do frío e do vento do norte. Tería, polo tanto, no interior, unha altura mínima de 3 m, chegando, no exterior, polo menos, ata os 6 m, dando unha sensación realmente imponente. Na parte superior exterior tería que ter algún tipo de protección para os que por ela transitaban, a xeito de parapeto, de madeira, de pedra, ou incluso mixto (fig. 38).

En ausencia de rúas perimetrais interiores, coma as que se atopan en Santa Tegra ou San Cibrán de Lás (Peña Santos 1998: 699), tal vez pola estreitura da plataforma inferior, en Castromao é a muralla, de 2 m de ancho, a que fai as funcións desta, servindo de comunicador entre diferentes barrios e sectores do poboado, a modo de paseo de ronda (fig. 36). De feito, nesta é onde se sitúa, aparentemente, o único acceso ó *Barrio da Tábula*.

O acceso a cada unidade ocupacional, separadas por muros, sería independente dende a muralla (Orero Grandal 1994: 113). En Castromao hai localizados dous accesos á muralla dende o interior; un cun sistema de chanzos empotrados na muralla (García Rollán 1971: 179), o outro, cos chanzos integrados na propia muralla, mediante un estreitamento desta. No noso barrio temos leves indicios dun sistema de escaleiras semellante, nun pequeno estreitamento da muralla, no treito sen consolidar, coincidindo, no conxunto do barrio, cun espazo libre de estruturas, entre a parte traseira da estrutura 1 e a estrutura 4. Oriéntanse, sentido baixada, cara o oeste, no extremo leste do barrio, curiosamente de idéntico modo que o fan as escaleiras conservadas no barrio contiguo (fig. 37).

²³ A consolidación feita en 1984, na zona norleste, alcaza ó tramo oeste do barrio, ata a estrutura 4 (Orero Grandal 2001: 157).

Fig. 36: Cara exterior da muralla de Castromao, consolidada e parte superior da mesma, onde se ve o estreitamento que alberga as escaleiras de acceso, no barrio contiguo ao da *Tábula*.

Visión completa do barrio

Á vista da análise dos restos conservados, deducimos que o barrio debía estar habitado, no século II d.C., por unha unidade familiar de entre 4 ou 8 membros, xa que tan só dúas das seis estruturas, a 2 e a 5, terían a función de vivenda. Tal vez fose a familia dalgún membro destacado do castro, dacordo á coitada construción das vivendas e á importancia dos achados nel realizados. A ubicación do barrio tamén é boa, nunha das zonas destacadas do poboado, a vertente norte, de enorme dominio visual e protexida da choiva, que ven do suroeste. Nesta vertente, relativamente próxima ao *Barrio da Tábula*, tamén se ubica unha estrutura rectangular de importantes dimensións (11 x 6 m), cun espazo dianteiro libre de construcións, que nos suxire un uso comunal. Tal vez un local de reunión, semellante ao doutros castros, recordando á grande estrutura circular con banco corrido de Briteiros, e entendendo a forma rectangular da de Castromao coma unha evolución formal cara formas máis romanizadas²⁴.

Fig. 37: Posibles restos do acceso de escaleiras da muralla ao *Barrio da Tábula*.

A proximidade da muralla daríalle ao barrio, interiormente, un aspecto moi angosto, de 9 m de ancho. Unha sensación que aumenta se temos en conta que o muro de contención traseiro, hoxe de 1 m de alto, tamén se elevaría, cando menos, un metro máis do que hoxe se conserva, dacordo co nivel das estruturas da plataforma inmediatamente superior. Os espazos intermedios entre as estruturas tampouco son moi amplos. Entre as estruturas 2 e 3, 5 e 6, e 4 e 5, non hai máis ca 1 m de separación, case o xusto para permitir o tránsito entre elas. Os únicos espazos algo amplos cos que conta son a zona entre as estruturas 5 e 6, e o espazo formado entre as estruturas 2, 3 e 4, por onde se accedería ó conxunto (fig. 38 e 39). Este aspecto angosto difire, totalmente, da sensación aberta que as súas ruínas ofrecen hoxe en día.

Temos tamén moitos espazos mortos entre as casas e cara o muro de contención

²⁴ Tamén se localizaron estruturas destacadas en Coaña, Pendia, San Cibrán ou Baroña.

traseiro, algo moi común non só nos castros, senón tamén nas aldeas tradicionais galegas, onde a individualidade de cada casa prima ante o aproveitamento común dese espacio. Estes espacios son lugares habituais de acumulación de lixo e saída común de desaugues e vertidos dos tellados.

Destacamos, como conclusións máis reseñables, o aspecto angosto do conxunto, o acceso dende a muralla, o emprego de tella nalgunha cubertas, a presenza do forno na estrutura 5 e a concepción dos vestíbulos cubertos e pechados.

O ambiente interior de cada vivenda, e das actividades desenvolvidas neste conxunto habitacional, pola escaseza de datos recollidos, non é posible reconstruílos con fidelidade. Podería ser posible unha aproximación, sempre aplicando comparacións con obxectos atopados noutras zonas e noutros castros, realizando propostas do que podería ter sido ese ambiente, tendo así unha visión moi completa, xunto co aspecto externo das vivendas, do ambiente doméstico dos *coelernos* e de Castromao.

Bibliografía

- Acuña Castroviejo, F. 1991: "Os Asentamentos", en Galicia Historia, vol. I, parte III, cap. 13, pp. 295-305, Hércules, Coruña.
- Arias Vilas, F. 1997: "El Castro de Viladonga (Lugo) y su Museo Monográfico", *Restauración y Rehabilitación*, 11, pp. 56-64, Madrid.
- Arias Vilas, F. 1997-b: "El Castro de Viladonga (Lugo): 25 años de investigación y patrimonio cultural", *Estudios Bercianos*, 23, pp. 18-31, Ponferrada.
- Arias Vilas, F. e Durán Fuentes, Mª C. 1996: *Museo do Castro de Viladonga*, Xunta de Galicia, Santiago.
- Ayán Vila, X. M. 2001: *La vivienda castreña. Propuesta de reconstrucción en el castro de Elviña*, TAPA 23 (Traballos en Arqueoloxía da Paisaxe), Laboratorio de Arqueoloxía e Formas Culturais, Universidade de Santiago.
- Brochado de Almeida, C. e Cavalheiro Cunha, R. M. 1997: *O Castro de San Lourenço*, Cámara Municipal de Esposende, Esposende.
- Caamaño Suárez, M. 2003: *As construcións da arquitectura popular. Patrimonio etnográfico de Galicia*, Consello Galego de Colexios de Aparelladores e Arquitectos Técnicos, Santiago.
- Calo Lourido, F. 1994: *A plástica da Cultura Castrexa galego-portuguesa*, Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- Calo Lourido, F. e Sierra Rodríguez, J. C. 1983: "As orixes do Castrexo no Bronce Final", en Pereira Menaut (dir.) *Estudios de Cultura Castrexa e de Historia Antiga de Galicia*, pp.19-85, Instituto Padre Sarmiento de Estudios Galegos, Santiago.
- Carballo Arceo, X. 1996: "Os castros galegos: espacio e arquitectura", *Gallaecia* 14/15, pp.309-357, Santiago.
- CARBALLO ARCEO, X. E FÁBREGAS VALCARCE, R. 1991: "Datações de carbono 14 para castros del noroeste peninsular", *Archivo Español de Arqueología* 64, pp. 244-264.
- Cardozo, M. 1996: *Citânia de Briteiros e castro de Sabroso. Noticia descritiva*, Sociedade Martín Sarmiento, Guimarães.
- Carreiro, P. 2003: "Os Barbanzóns" (banda deseñada), deseños de Pepe Carreiro, Toxosoutos.
- Fariña Busto, F. 1980: "Castromao, Castro Mao o Coeliobriga (Castromao)", *Arqueología*, 79, pp.166-167, Madrid.
- Fariña Busto, F. 1991: "Dos notas a propósito de Castromao (Celanova, Ourense)", *Cuadernos de Estudios Gallegos*, XXXIX, fasc. 104, pp. 57-71, Santiago de Compostela.
- Fariña Busto, F., Arias Vila, F. e Romero Masiá, A. M. 1983: "Panorámica general sobre la Cultura Castrexa", en Pereira Menaut, G. (ed.) *Estudios de Cultura Castrexa e de Historia Antiga de Galicia*, pp. 87-126, Universidade de Santiago de Compostela.
- Fernández-Posse, Mª D. 1998: *La investigación protohistórica en la Meseta y Galicia. Síntesis*, Madrid.
- Fernández-Posse, Mª D., Sánchez Palencia, F.J., Fernández Manzano, J. e Orejas, A. 1994: "Estructura social y territorio en la Cultura Castreña prerromana", *Trabalhos de Antropología e Etnología*, 34 (3-4), pp. 191-212, Porto.
- Ferreira de Almeida, C. A. 1984: "A casa castreja", *Memorias de Historia Antigua*, VI, Oviedo.
- Ferro Couselo, X. e Lorenzo Fernández, X. 1971: "La tessera hospitalis del Castromao", *Boletín Auriense* 1, pp. 9-18.
- García-Lastra Merino, M. 1989: "Consolidación del poblado de Santa Trega (A Guarda)", *Actas do I Congreso Gallaecia (A Guarda, 1988)*, pp. 17-25, Deputación de Pontevedra.
- García Rollán, M. 1971: "Memoria de la excavación arqueológica de Castromao (Coeliobriga)", *Archivo Español de Arqueología*, 44, nº 123-124, pp. 175-211, Madrid.
- Gimson, M. 1983: *As pallozas*, Galaxia, Vigo.
- González Méndez, M. 1996: "El ocio y el reciclado: la conversión del vestigio arqueológico en producto de consumo", *Boletín del Instituto Andaluz del Patrimonio Histórico* 14, pp. 24-27.

- Llano Cabado, P. de 1989 (reed.): *Arquitectura popular en Galicia*, vol 1, Colexio Oficial de Arquitectos de Galicia, Santiago.
- López Cuevillas, F. 1947: "Las cabañas de los castros", *Anuarios y Memorias de la Sociedad Española de Antropología, Etnología y Prehistoria*, XXII (4), pp. 141-146.
- López Cuevillas, F. 1953 (1989) : *La civilización céltica de Galicia*.
- López Cuevillas, F. 1925 (1968): *A Idade do Ferro na Galiza*, Nós.
- López Cuevillas, F. e Lorenzo Fernández, X. 1946: "Las habitaciones de los castros", *Cuadernos de Estudios Gallegos*, 2, fasc.5, pp.7-74.
- López Gómez, F. S. 1994: "El castro de Elviña, olvidado patrimonio de futuro", *Coruña, paraíso del turismo*, pp.72-81.
- Lorenzo Fernández, X. 1973: "Metamorfosis dunha casa castrexa", *Trabalhos de Antropología e Etnología*, vol. XXII, fasc. 3, pp. 225-229, Porto.
- Lorenzo Fernández, X. 1980: "Unha casa do Castromao (Celanova)", *Boletín Auriense*, X, pp. 203-210.
- Luengo Martínez, J. M^a 1979: "El tesoro de Elviña y tres torques coruñeses", *Trabajos de Prehistoria* 36, pp.213-246.
- Martínez Fernández, J. e Jucenda Avello, J. M. 1969: "Ensayo biológico sobre los hombres y los pueblos de Asturias primitiva", *Boletín del Instituto de Estudios Asturianos*.
- Martínez Taxume, X. 1983: *Citania y museo arqueológico de Santa Tecla*, Sociedad Pro-Monte, A Guarda.
- Matos da Silva, Mª de F. 1994: *O povoamento proto-histórico e a romanização da bacia superior do río Couza: estudo, restauro e divulgação*, Câmara Municipal de Paredes de Coura.
- Monteagudo García, L. 1954: "Joyas del Castro de Elviña y soluciones museológicas generales", *Archivo Español de Arqueología*, 89-90, pp.326-346.
- Nieto Muñiz, E. B. 2002: "Novo aspecto da Tábula Hospitalis de Castromao", *Boletín Auriense*, XXXII, pp. 53-76.
- Orero Grandal, L. 1994: "Novos achados no Castromao (Celanova-Ourense)...Unha estraña escultura zoomorfa", *Boletín Auriense*, XXIV, pp. 113-139.
- Orero Grandal, L. 2001: "Os castros da Terra de Celanova: Castromao como paradigma", en Eguleta Franco, J.M., Orero Grandal, L. e Castro Pérez, L. (co.) *Arqueoloxía prehistórica na Terra de Celanova*, pp. 155-168, Concello de Celanova.
- Peña Santos, A. de la 1986: *Yacimiento galaico-romano de Santa Trega, campaña 1983*, Arqueoloxía / Memorias 5, Xunta de Galicia, Santiago.
- Peña Santos, A. de la 1988: "Algunos aspectos urbanísticos del poblado galaico-romano de Santa Tegra (A Guarda-Pontevedra)", *Pontevedra, Revista de Estudios Provinciales* 4, pp. 27-36.
- Peña Santos, A. de la 1990: "El urbanismo en el poblado galaico-romano de Santa Tegra (A Guarda, Pontevedra)", *Actas do I Coloquio Arqueológico de Viseu (1988)*, pp. 249-254.
- Peña Santos, A. de la, 1992: "El primer milenio a.C. en el área gallega: génesis y desarrollo del mundo castreño a la luz de la arqueología", en Almagro-Gorbea y Ruiz Zapatero (eds.), *Paleoetnología de la Península Ibérica*, Complutum 2-3, Madrid, pp. 373-394.
- Peña Santos, A. de la, 1996. "A secuencia cultural do mundo castrexo galaico", en Hidalgo Cuñarro (Co.), *A Cultura Castrexa galega a debate*, Instituto de Estudios Tudenses, pp.63-103, Tui.
- Peña Santos, A. de la 1998: "Santa Tegra (A Guarda, Pontevedra): Un ejemplo del urbanismo castexo-romano del convento bracarense", en Rodríguez Colmenero, A. (co.) *Los Orígenes de la ciudad en el noroeste hispánico*, tomo I, pp. 693-714, Lugo.
- Peña Santos, A. de la, 2001: *Santa Trega, un poblado castrexo-romano*, Abano, Ourense.
- Rey Castiñeiras, J. 1995: "Cuestiones de tipo territorial en la Cultura Castreña", *Actas del XXII Congreso Nacional de Arqueología*, vol. II, pp. 165-171, Vigo.
- Rey Castiñeiras, J. 1996: "Referencias de tempo na cultura material dos castros galegos", en Hidalgo Cuñarro (Co.), *A Cultura Castrexa galega a debate*, Instituto de Estudios Tudenses, pp.157-206, Tui.
- Romero Masía, A., 1976: *El hábitat castreño, asentamientos y arquitectura de los castros del noroeste peninsular*, Colexio de Arquitectos de Galicia, Santiago.
- Ruiz-Gálvez Priego, M.L. 1998: *La Europa Atlántica en la Edad del Bronce*, Crítica, Barcelona.
- Sánchez-Palencia, F. J., Fernández-Posse, M. D. e Fernández-Manzano, J. 1994: "La zona arqueológica de las Médulas", en *6º Congreso Hispano-Ruso de Historia*, pp. 123-141, Madrid.
- Sánchez-Palencia, F. J., Fernández-Posse, M. D., Fernández-Manzano, J. y Orejas, A 1996: *La Zona Arqueológica de Las Médula, León, Guía Arqueológica*. Junta de Castilla y León, Salamanca.
- Sarmento, F. M. 1879: *Observações à Citânia do Sr. Doutor E. Hübner*, Porto.
- Sarmento, F. M. 1999: *Antiqua. Aportamentos de Arqueología*. Guimarães: Sociedade Martins Sarmento.
- Sastre Prats, I. 1998: "Arqueología del Paisaje y formas de explotación social: El caso del Noroeste peninsular", en F. Burillo (ed.): *Arqueología del Paisaje. Arqueología Espacial 19-20*, pp. 323-333, Instituto de Estudios Turolesenses, Teruel.
- S.E.G. 1928: "Catálogo dos castros galegos, fasc. II, Terra de Celanova", pp.17-19. Nós, Coruña. (ou Revista Nós, nº 57, pp.170-172).
- Silva, A. C. F., 1986: *A Cultura Castreja no Noroeste de Portugal*, Museu Arqueológico da Citânia de Sanfins, Paços de Ferreira.
- Vázquez Varela, J. M. e Bermejo Barrera, J. C. 1991: "La Cultura Castreña", en R. Villares (dir.) *Historia de Galicia*, pp. 81-100, Faro de Vigo, Vigo.

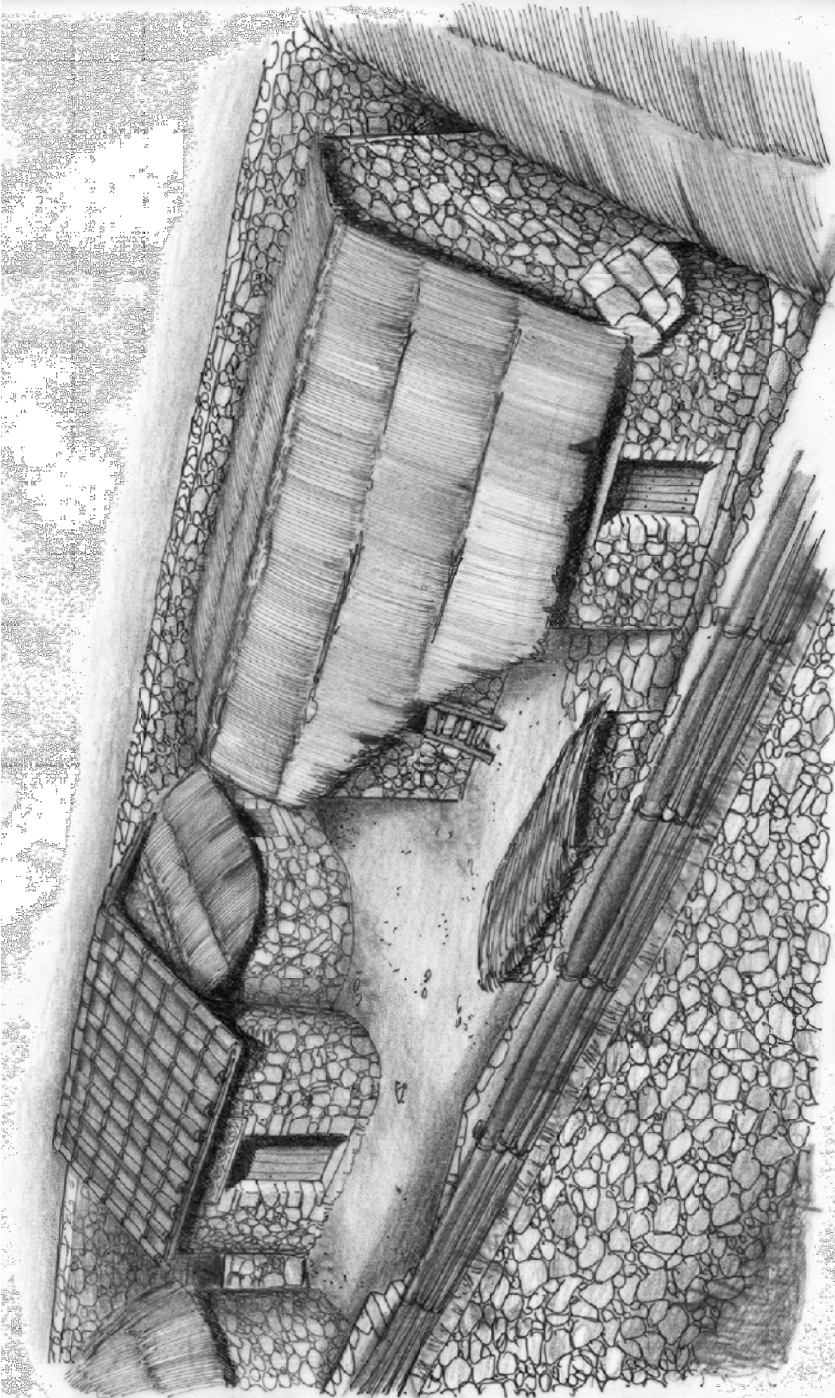

Fig. 38: Recreación do aspecto original do Barrio de Tábula.

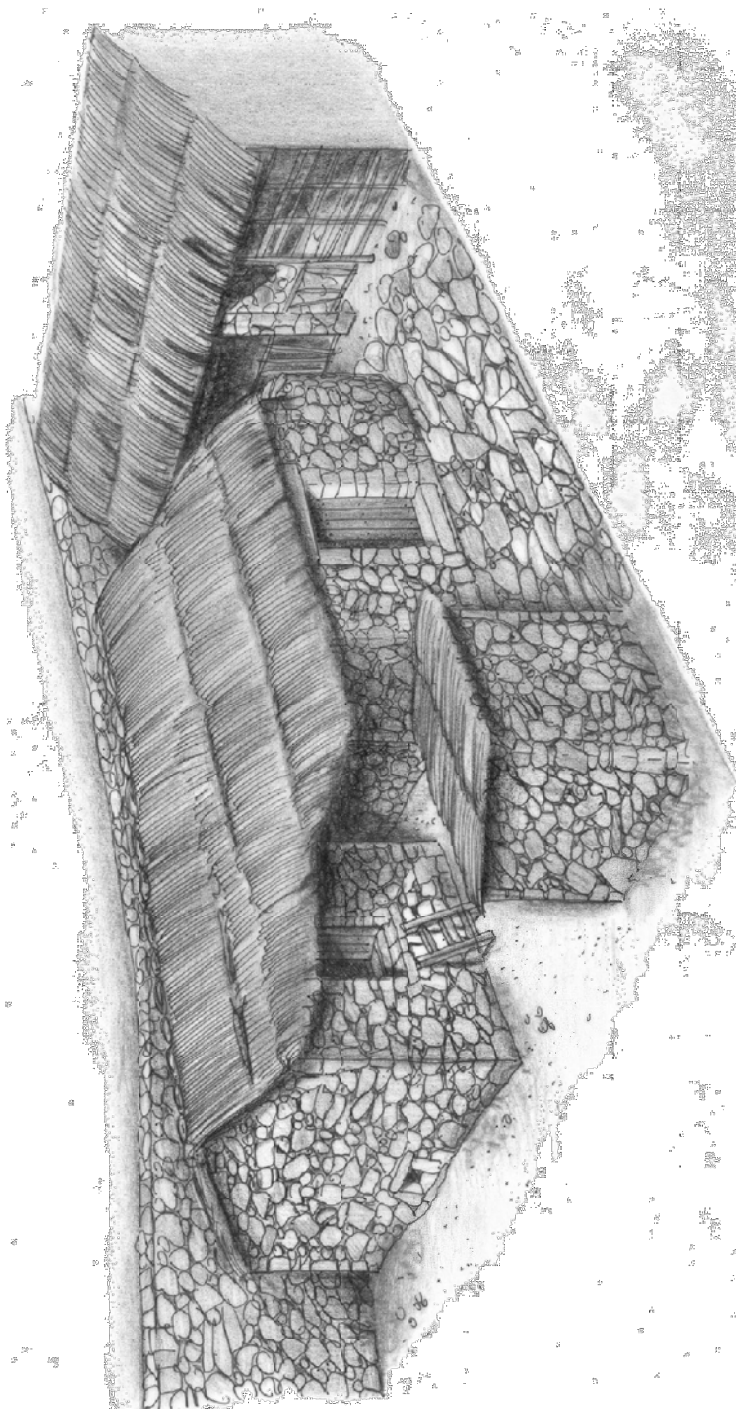

Fig. 39: Recreación das estruturas 3, 4, 5 e 6, no sector oeste do barrio.